

DIŞ POLİTİKA ANALİZ SERİSİ-8

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ: BİR KISIR DÖNGÜ

AYBAR S GÖRGÜLÜ

TESEV
YAYINLARI

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ: BİR KISIR DÖNGÜ

AYBARS GÖRGÜLÜ

TESEV
YAYINLARI

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ: BİR KISIR DÖNGÜ

ISBN 978-975-8112-99-9
TESEV YAYINLARI
DIŞ POLİTİKA ANALİZ SERİSİ 8

Kitap Tasarımı: Rauf Kösemen, Myra
Kapak Tasarımı: Umut Pehlivanoğlu, Myra
Basıma Hazırlayan: Myra
Basımevi: Artpres

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı
Dış Politika Programı**

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Copyright © MAYIS 2008

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vd.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler yazara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

TESEV bu kitabın yayımlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından ötürü Friedrich Ebert Derneği Türkiye Temsilciliğine ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür eder.

İçindekiler

Önsöz, 1

Giriş, 3

I. BÖLÜM: İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER, 6

1. Dağlık Karabağ İhtilafı, 8
2. Sınırın Tanınması Sorunu, 12
3. “Soykırım” İddiaları, 13
4. Kapalı Sınır Meselesi, 17

II. BÖLÜM: ÇÖZÜM ARAYIŞLARI, 19

1. Sivil Toplum Girişimleri, 19

- a. Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu (Turkish-Armenian Reconciliation Commission, TARC), 19
- b. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (Turkish-Armenian Business Development Council, TABDC) ve Diğer STK Girişimleri, 21
- c. Yerel Girişimler, 23

2. Diplomatik Girişimler, 23

III. BÖLÜM: ÇÖZÜM NEDEN GEREKLİ?, 26

1. Stratejik Vizyon ve Karabağ Sorununda Arabuluculuk, 26
2. Avrupa Birliği ile İlişkiler, 27
3. İlişkilerin Normalleşmesinin Ekonomik Boyutu, 29
4. Toplumsal Algılamalar, 30

Sonuç, 32

Ekler, 36

Kaynakça, 38

Yazar Hakkında, 41

Önsöz

Türkiye'nin dış politika sorunlarını tarihsel ve analitik bir perspektiften değerlendirek gerçekçi yanıtlar aramak ve siyasa yapıcılarının karar verme süreçlerine katkıda bulunabilmek için başlattığımız Dış Politika Analiz Serisi'nin, sekizinci kitabında Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ele alıyoruz.

Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından beri "normalleşebilmiş" değil. Normalleşmeden kastımız, öncelikle diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılması; ancak bunların da ötesinde, iki ülke halklarının yakınlaşabilmesi için her düzeyde açılımlar yapılması.

Elinizdeki rapor, her üç sorun çerçevesinde bugüne kadar atılan adımları ve ilgili tarafların pozisyonlarını birarada ve tarihsel akış içerisinde sunması açısından bir referans çalışma niteliğinde. Rapor ayrıca Ermenistan ile sorunların Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine ve bölgesel politikalarına olan etkilerini özetleyip, yakın gelecekte yapılması gerekenlere ilişkin öneriler de sunmakta.

TESEV Dış Politika Programı, Ermenistan sorunu üzerine çalışmalarına ilk olarak 2006 yılında başladı. Aralık 2006'da Ermenistan'a gerçekleştirdiğimiz seyahatin ardından, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi konusunda kamuoyunun ve siyasilerin dikkatini çekmek üzere çalışmaya devam etme kararı aldık. Elinizdeki rapor bu çabaların bir ürünüdür.

TESEV'in bu ve diğer çalışmalar ile amacı Türkiye'nin iç ve dış politika sorunlarının çözümüne, bölgesel ve küresel ilişkilerin gelişmesine ve Türkiye'nin AB üyelik sürecine destek olmaktır. Bu raporun da bu anlamda katkı sağlayacağına, Ermenistan ile ilişkilerin tartışılmasına ve geliştirilmesine yardımcı olacağına inanıyoruz.

Bu vesileyle Ermenistan çalışmalarımıza başladığımız dönem fikirleri ve desteği ile katkı sağlayan Burcu Gültekin'e ve o dönem bizimle çalışmakta olan Utku Kundakçı'ya teşekkürlerimizi sunarız.

Ayrıca bize her zaman destek olan başta Yönetim Kurulumuz ve Yüksek Danışma Kurulumuz olmak üzere, elinizdeki çalışmanın oluşmasına doğrudan katkıda bulunan Friedrich Ebert Derneği Türkiye Temsilciliği'ne bir kez daha teşekkür ederiz.

Mensur Akgün

Dış Politika Programı Direktörü

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetleri ile kurulan ilişkiler Türk dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Yeni aktivizm¹ olarak adlandırılan bu süreç, değişen dünya düzeni içerisinde Türkiye'nin nasıl konumlanacağı meselesi ile de yakından ilişkilidir.² Soğuk Savaşın son dönemlerinde kendi güvenliğine yönelik tehditler olmadığı takdirde bölgesel ihtilaflardan uzak duran, temkinli ve dengeleri gözetten bir dış politika izleyen Türkiye, çift kutuplu düzenin yıkılmasını takiben çok daha etkin bir dış politika uygulamaya başlamıştır.³ Bu çerçevede Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine, etnik, kültürel ve tarihsel bağlardan ötürü ayrıca önem atfedilmiş bu bölgelerde kurulan devletlerden Azerbaycan'ın bağımsızlığı 9 Kasım 1991'de, diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinin tümü de herhangi bir ayırım gözetilmeden 16 Aralık 1991 tarihinde tanınmıştır. Öte yandan Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasında yaşanan bu yeni açılımın Avrupa Birliği ve ABD ile ilişkiler başta olmak üzere Batı kurumlarına yönelik de bir ayağı olduğu unutulmamalıdır.

Orta Asya ve Kafkaslar'da yaşanan kapsamlı değişim sürecinde etkin bir rol oynamak isteyen Türkiye, öncelikle uzun yıllar Sovyet yönetimi altında yaşayan Türki Cumhuriyetler ile iyi ilişkiler kurmak ve kendisi için yeni bir nüfuz alanı yaratmak amacıyla bölge ülkelerine yönelik aktif bir diplomasi hayata geçirmiştir. Ancak romantik ve duygusal bir çerçevede başlatılan bu süreç, Türkiye'nin bölgeyi iyi tanımaması ve bu yeni devletlerin ihtiyaçlarına cevap verecek kaynaklara sahip olmamasından ötürü beklediği oranda başarılı olamamıştır.

Bağımsızlıklarını ilan ettikleri dönemde oldukça yoksul durumda olan bölge ülkeleri, hem Rusya etkisinden sıyrılmak, hem de uluslararası sisteme uyum sağlamak amacıyla, Türkiye'den öncelikle maddi destek beklemişlerdir. Ancak bu yeni duruma hazırlıksız yakalanan Türkiye, ne istenen maddi desteği verebilmiş, ne de kendisine biçtiği 'ağabey pozisyonu' Rus etkisinden sıyrılma mücadelesi veren bu dev-

1 Daha fazla sayıda faaliyete çok taraflı işbirliği yöntemleriyle dahil olma anlamına gelen 'yeni aktivizm', özellikle 1995'ten itibaren sıkça referans verilen bir terim haline gelmiştir.

2 Alan Makovsky, *The New Activism in Turkish Foreign Policy* SAIS Review. Cilt 19, Sayı 1 (Kış-Bahar, 1999) s. 97

3 F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, *Turkish Policy in an Age of Uncertainty* (California: RAND, 2003) s. 4

letler tarafından kabul görmüştür. Bu sebeplerle 1991’de SSCB’nin yeni dağıldığı ve Rusya’nın bölgedeki nüfuzunun henüz artmaya başlamadığı bir dönemde, Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya bölgesi üzerinde etkinlik kurmayı başaramamıştır.

İlk etapta Orta Asya ve Kafkaslar ayırımı yapmadan tüm eski Sovyet coğrafyasında etkin bir dış politika uygulayan Türkiye, Orta Asya’daki aktif dış politikanın arzu edilen açılımları sağlayamaması⁴ üzerine, Kafkaslar ve Hazar Bölgesine yönelik diplomasiye hız vermiştir. Özellikle bölgenin zengin doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olması ve Türkiye’nin buradan batı pazarlarına yapılacak enerji sevkiyatında oynayabileceği rol üzerine oluşturulan politikalar, temelleri 1994 yılında atılan ve 2006 yılında işler hale gelen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı gibi dev enerji projelerinin hayata geçebilmiş olmasından ötürü bir ölçüde başarılı olmuştur.

Bu çerçevede Azerbaycan, Rusya dışında güçlü bir ihracat kapısı bulmuş ve Avrupa pazarına daha kısa bir yoldan ulaşarak ekonomisine katkı sağlamıştır. Aynı şekilde hızla Batı’ya uyum sağlama gayreti içerisindeki Gürcistan da bu proje ile ekonomik açıdan biraz daha bağımsız olmuş, üzerindeki Rus baskısını hafifleterek, daha demokratik ve istikrarlı bir siyasi yapıya doğru kısmen yol almaya başlamıştır. Bu bağlamda bölgenin kaybeden devleti, komşusu Azerbaycan ile yaşadığı Karabağ ihtilafı yüzünden yalnızlığa itilmiş olan Ermenistan olmuştur.

Türkiye, diğer tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri gibi Ermenistan’ın bağımsızlığını da Azerbaycan’ın ardından 16 Aralık 1991 tarihinde tanımıştır. Ancak aradan geçen on yedi yılda bu ülkeyle diplomatik ilişki kurmaktan kaçınmış, kara sınır kapılarını kapalı tutmayı tercih etmiştir. Kafkasya bölgesine özel önem veren Türkiye’nin, bölgede hala diplomatik ilişki tesis etmediği bir ülke bulunması kuşkusuz olumsuz bir durumdur. Ermenistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden bu yana geçen süre boyunca gerek sivil toplum gerekse resmi kanallarla ilişkilerin normalleşmesi konusunda gayret sarfedilmiş olsa da bugüne kadar somut bir ilerleme kaydedilememiştir.

Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakereleri yapan, Balkanlar, Akdeniz, Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Doğu’da aktif roller üstlenen Türkiye’nin, komşusu olan bir devletle aradan geçen on yedi yıl boyunca diplomatik ilişki kurmamış olması, Soğuk Savaş sonrası benimsenen etkin ve yapıcı dış politika stratejisi ile çelişmektedir. Sıkça dile getirildiği gibi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme süreci, artık iki ülke açısından da bir iç politika meselesi haline gelmiştir. Ülke hükümetlerinin iç politika kısıtlarından ötürü kapsamlı çözüme yönelik açılımlar yapmaktan kaçınmaları, iki toplumun arasındaki ilişkileri kısır bir döngü içerisine sokmuştur. Çözumsuzlük içerisinde geçen yılların ardından, önümüzdeki dönemde Ermenistan ile ilişkilerin Türk dış politikası açısından ikinci bir Kıbrıs vakasına dönüşme ihtimaline karşı, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha fazla vakit kaybedilmeden normalleştirilmesi elzem görülmektedir.

4 Tareq Y. Ismael and Mustafa Aydın (eds.), *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics* (Ashgate Pub.: New York, 2003) s. 146

Bu çalışmanın amacı on yedi yıllık Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin seyrini incelemek, mevcut sorunları tanımlamak, ilişkilerin normalleşmesi için bugüne kadar atılan sivil ve diplomatik adımlar ışığında çözümün neden gerekli olduğunun altını çizmektir. Bu doğrultuda, ikili ilişkilerin tarihçesi aktarıldıktan sonra, mevcut dört ana anlaşmazlık konusu olan, Dağlık Karabağ ihtilafı, sınırın tanınması sorunu, “soykırım” iddiaları ve kapalı sınır meselesi ayrıntılı olarak incelenecektir. Ardından, ilişkileri normalleştirmek amacıyla bugüne kadar gerçekleştirilen sivil girişimler çerçevesinde, Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu (TARC), Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC), yerel girişimler ve diğer sivil toplum çabalarına değinildikten sonra, diplomatik çözüm denemelerinden olan iki ülke başbakanları Erdoğan ve Koçaryan arasındaki mektup teatisi anlatılacaktır. Çözümün neden gerekli olduğunun tartışılacağı son bölümde ise Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmesinin yaratacağı fırsat ve sonuçlar değerlendirilecektir.

I. İlişkilerin Normalleşmesinin Önündeki Engeller

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan küresel değişimin ardından Türkiye, Kafkasya'da Rusya ile ortak sınır olmamasını stratejik bir yenilik olarak kabul etmiştir. Yeni kurulan Kafkas Devletlerine Türkiye'nin yaklaşımı, onları bir takım olarak algılamaktan ziyade her birine ayrı bir vizyon ile yaklaşmak şeklinde açıklanabilir. Bu çerçevede 1992 yılında Azerbaycan ve Gürcistan ile diplomatik ilişkiler kurulmuş, Ermenistan'la ise ilk temaslarda olumlu sayılabilecek gelişmeler sağlanmıştır.

Bu temaslardan ilkinde, Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Volkan Vural Nisan 1991'de Erivan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Vural ve dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, iyi komşuluk ilişkileri kurulmasına yönelik bir anlaşma taslağı hazırlamışlardır.⁵ Bu ziyaretin ardından Ermenistan'dan üst düzey bir delegasyon, dönemin Başbakan Yardımcısı Ekrem Pakdemirli tarafından kabul edilmiş, görüşmelerde iki ülke arasında işbirliği alanlarının belirlenmesi ve ticaretin geliştirilmesi konuları üzerinde durulmuştur.

Bu temaslara ek olarak Türkiye, Ermenistan'ı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (KEİT) kurucu üye olarak davet etmiştir. Ardından, Petrosyan'ın 1992 yılında İstanbul'da toplanan KEİT devlet ve hükümet başkanları zirvesine katılımı da Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini geliştirme isteğine kanıt olarak algılanmıştır. Ayrıca Petrosyan'ın dönemin Dışişleri Bakanı Raffi Hovanesian'ı, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin İstanbul toplantısında yaptığı Türkiye karşıtı konuşma sebebiyle görevinden alması da bu izlenimi desteklemiştir.

1991 sonbaharı ve 1992 ilkbaharı arasında yaşanan bu gelişmeler olumlu bir atmosfer yaratmış, Türkiye ile Ermenistan'ın iyi komşuluk ilişkileri kurabileceklerine dair beklentiler artmıştır. Türkiye bu süreçte Erivan'a diplomatik bir misyon göndererek ekonomik ve siyasi ilişkilerin ilerlemesinden her iki ülkenin de kazançlı çıkacağını vurgulamıştır. Buna karşılık bu ziyarette Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişiminde Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümünün oynayacağı rolün önemine de dikkat çekilmiştir.

Bağımsızlığın tanınmasından sonra Erivan'da açılan diplomatik temsilciliğe atanacak büyükelçi 1992'nin ilk aylarında belirlenmiş, fakat büyükelçinin Erivan'a gidip

5 Graham E. Fuller, "Turkey's New Eastern Orientation", Fuller ve Lesser (Der.). *Turkey's new Geopolitics: From the Balkans to Western China*, (Boulder, CO, ve Oxford: Westview Basımevi, 1993) s. 77.

görevine başlaması öncesinde, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden tamamen vazgeçtiği maddesini de içeren ikili bir protokolü imzalaması beklenmiştir. Ancak bu protokolün hayata geçirilememesiyle diplomatik ilişkinin kurulması da mümkün olmamıştır.⁶

Bu gelişmelere ek olarak, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmanın Nahçıvan'a sığması olasılığı Türkiye'de kaygı uyandırmıştır. Türkiye'nin çatışmaya silahlı kuvvetleriyle müdahale etmesi ihtimali üzerinde durulmuş, hatta Mayıs 1992'de Türk Silahlı Kuvvetleri Ermenistan sınırı yakınlarında tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca dönemin Başbakanı Tansu Çiller, Meclis'in savaş kararı almasını isteyebileceğini belirtirken, muhalefet lideri Bülent Ecevit Ermenistan'a hava saldırıları düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur.⁷ Bütün bu gelişmelere karşılık, Rus ordusundan üst düzey komutanlar, Türkiye'nin silahlı müdahalesinin üçüncü dünya savaşının çıkmasına yol açabileceği yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır.⁸

Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen, Türkiye, ABD'nin de baskılarıyla Ermenistan'da Taşnaklara kıyasla daha ılımlı bir çizgide olan Petrosyan'la iyi ilişkiler geliştirme amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Eylül 1992'de Türkiye, Ermenistan'a 100.000 ton buğday satarak, Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladığı ambargoyu zayıflatmıştır.⁹ Bu yardıma ek olarak Ermenistan'da yaşanan enerji sıkıntısına karşılık Türkiye şebekesi üzerinden bu ülkeye elektrik verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Karabağ'da yaşanan çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik bu yaklaşımı Azerbaycan tarafında rahatsızlık yaratmıştır.¹⁰

Azerbaycan ve Ermenistan arasında silahlı çatışmaların daha da şiddetlenmesi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. 8 Aralık 1992'de Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü elektrik anlaşmasının iptal edileceğini duyurmak durumunda kalmış, ancak Karabağ'daki durumun düzelme göstermesi halinde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin mümkün olacağı vurgulanmıştır. Buna karşılık, 28 Mart 1993'te Ermeni birliklerinin başlatıkları geniş çaplı saldırı ve bu saldırıyla Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesinin ele geçirilmesine karşılık olarak Ermenistan'a Türkiye üzerinden tahıl sevkiyatı durdurulmuş ve iki ülke arasındaki kara sınırı 3 Nisan 1993 tarihinde kapatılmıştır.¹¹

6 Gareth Winrow. *Turkey and the Caucasus: Domestic Interests and Security Concerns*. (London: Royal Institute of International Affairs, 2000), s.11.

7 Ibid.

8 Joseph R. Masih ve Robert O. Krikorian. *Armenia: At the Crossroads*. (Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1999) s. 100.

9 Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2001) s. 129

10 Akif Maharramazadeh, "Türk Dış Politikasında Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ Sorunu" (14 Şubat 2006) (<http://www.turkishweekly.net/articles.php?id=105#>)

11 Semih İdiz "Ermeniler Sınırın Açılmasını İstiyor" Milliyet Gazetesi (15 Şubat 2008) (<http://sondakika.milliyet.com.tr/2008/02/15/guncel/axgun01.html>)

Öte yandan iki ülke arasındaki sınır tamamen kapanmış olmasına rağmen, ilişkiler bütünüyle kopmamıştır. Örneğin, Karabağ'da ateşkesin sağlanmasının ardından ABD'nin de diplomatik çabalarıyla Türkiye, hava sahasının Ermenistan'a yardım amacıyla kullanılmasına izin vermiştir. Ayrıca, Kasım 1999'da Devlet Bakanı Mehmet Ali İrtemçelik, suikaste kurban giden Ermenistan Başbakanı Vazgen Sargisian'ın cenazesine katılmak üzere Türk milletvekilleriyle birlikte Erivan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile bir görüşme yapılmıştır. Buna ek olarak 2006 yılının Ocak ayında İstanbul'da kurucusu olduğu gazetenin önünde uğradığı hain bir saldırıda hayatını kaybeden gazeteci Hrant Dink'in cenazesine katılmak üzere Türkiye'ye gelen Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan başkanlığındaki Ermenistan heyeti de Türkiye'de çeşitli temaslarda bulunmuştur.

Tüm bu temaslara yanısıra, aradan geçen on yedi yıllık süre zarfında, iki ülkenin liderleri, dışişleri bakanları ve üst düzey diplomatları farklı platformlarda pek çok kez bir araya gelmişler, ancak ilişkilerin normalleşmesi ve diplomatik ilişkinin tesis edilmesine yönelik ilerleme sağlayamamışlardır. Ayrıca, sivil toplum ve iş dünyası düzeyinde de temaslar gerçekleştirilmiş, ancak bu seviyelerde kurulan iyi ilişkilerden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik somut adımlar ortaya çıkmamıştır.

Sonuç olarak, sınırın tanınması meselesi ve Dağlık Karabağ sorunu iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki temel engeller olarak göze çarpmaktadırlar. Bu sorunlara ek olarak "soykırım" iddialarının üçüncü ülke parlamentolarında kabul edilmesi sürecinin hızlanmış olması ve Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın başkanlığa geldiği 2001 yılından itibaren Ermenistan'ın bu iddiaları bir iletişim stratejisi olarak desteklemesi de ilişkilerin normalleşmesini engellemiştir. İki taraf arasında diplomatik ilişki tesis edilmesi ve kapalı sınır probleminin çözülebilmesi için, normalleşme sürecini artık girift bir hal almış olan bu üç sorunun cenderesinden kurtarmak elzem gözükmektedir. Bu bağlamda adı geçen konuların ve kapalı sınır meselesinin ayrıntılı olarak incelenmesi, ilişkilerin mevcut durumunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

1. DAĞLIK KARABAĞ İHTİLAFI

Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın batısında bulunan ve Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu bir bölgedir.¹² 1980'lerde bu bölgede yaşayan Ermeniler arasında Ermenistan ile birleşme çabaları yoğunlaşmış ve bunun sonucunda Ermenistan ve Azerbaycan arasında silahlı bir çatışma süreci patlak vermiştir. Bu çatışma süreci 1994 yılındaki ateşkes ile sona ermiş olsa da, uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler

12 Morten Anstorp Rosenkvist, "Black Soil Oil and Ethnicity in the Nagorno-Karabakh Conflict". Centro Argentino de Estudios Internacionales Working Paper No:07, MA Thesis. (Oslo: 2005) s. 3

(BM) Genel Kurul kararına rağmen Azerbaycan topraklarının yaklaşık % 20'si¹³ halen Ermenistan işgali altındadır. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki bu sorun Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve 1993 yılının Nisan ayında iki ülke sınırının kapanmasına sebep olmuştur. Sınır meselesinin yanısıra, Türk-Ermeni ilişkileri Ermenistan'ın Nahçıvan sınırına asker yığmasıyla daha da kötüleşmiştir. 1993 yılının Ağustos ayında Türk tankları, Nahçıvan sınırındaki Ermeni askeri gücünü caydırmak amacıyla, sınıra yakın Gyumri adlı Ermeni kasabasına oldukça yaklaşmış ve bu da iki ülke arasındaki gerilimin artmasına sebep olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi o dönem Ermenistan'da bulunan bir Rus generalinin, Türk tanklarının Ermenistan topraklarına geçmesi halinde 3. Dünya Savaşı'nın çıkabileceği yönündeki açıklamaları sınırdaki gerilimin açık bir göstergesidir¹⁴.

Anlaşmazlığın barışçıl yoldan çözümü amacıyla 1992 yılı Mayıs ayında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Minsk Grubu kurulmuş¹⁵ ve barış konferansının hedefleri tespit edilmiştir. Bu konferansta Ermenistan ve Azerbaycan anlaşmazlığın tarafları olarak, Karabağ'ın Azeri ve Ermeni toplulukları ise diğer ilgili taraflar olarak tanınmışlardır. Bir süre sonra yetkilerini Rusya, Fransa ve ABD'den oluşan eş başkanlara devreden Minsk Grubu, Karabağ sorununun barışçıl yoldan çözümü konusunda hala başarı sağlayamamıştır. Özellikle 2006 yılında Karabağ'da yapılan referandum ile bu bölgeyi "egemen ve demokratik bir devlet" olarak ilan eden anayasanın kabul edilmesiyle Minsk süreci ağır bir darbe almıştır.¹⁶ Referandum Minsk Grubu eşbaşkanları tarafından tanınmamış olsa da, uluslararası toplum gözünde grubun itibarı oldukça zedelenmiştir.

A. SORUNUN AZERBAYCAN'A İLİŞKİN SONUÇLARI

Azerbaycan, Türkiye'nin Ermenistan sınırıyla ilgili mevcut politikasının devamını istemekte ve Türkiye'nin bu tavrının Ermenistan'ı Karabağ sorunda geri adım atmaya zorlayacağını savunmaktadır. Hem Azerbaycan Eski Devlet Başkanı Haydar Aliyev, hem de Azerbaycan Meclisi Başkanı Murtuz Alasgarov Türkiye'nin sınırı açma girişimlerinin Türk-Azeri ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini ve Türk dünyasına zarar vereceğini birçok defa dile getirmişlerdir. Ayrıca sınırın açılması halinde Türkiye'nin Bakü-Ceyhan boru hattından elde ettiği kazançların azaltılabilmesi seçeneği Azerbaycan'a büyük bir koz vermekte ve Türkiye'ye bu konuda baskı yapabilme imkanı sağlamaktadır.¹⁷ Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın, Ermenistan'ı ortak

13 Yoko Hirose, "Resolving Nagorno-Karabagh" Azerbaijan International (İlkbahar 2001) (http://azer.com/aiweb/categories/magazine/g1_folder/g1_articles/g1_hirose.html)

14 Croissant, Michael P. *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. (London: Praeger, 1998)

15 AGİT Minsk Grubunu kuran ülkeler: Türkiye, Rusya, ABD, Fransa, Beyaz Rusya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç ve Finlandiya.

16 "Yukarı Karabağ'da Referandum Kriz Yarattı" Sabah Gazetesi (11 Aralık 2006) (<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/12/11/dun107.html>)

17 İdris Bal, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", İdris Bal, (Der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (İstanbul: Nobel Yayınları, 2004) s. 407 – 408.

düşman ilan etmesi için Türkiye'ye uyguladığı baskı politikasını, Ermenistan'a yardım ettiğini düşündüğü Rusya'yı kendisinden uzak tutma siyasetinin bir parçası olarak da yorumlamak mümkündür. Diğer taraftan, Azerbaycan'ın savunduğu kapalı bir Türk-Ermeni sınırının Ermenistan'ı Karabağ'da geri adım atmaya zorlayacağı tezinin geçerliliği tartışmaya açıktır. Ateşkesin üzerinden on dört yıl geçmiş olmasına rağmen, kapalı olan Türk-Ermeni sınırı, Ermenistan'ı Karabağ'da geri adım atmaya zorlamaktan ziyade, iki ülke ilişkilerinin normalleşme sürecini baltalamaktadır.

B. SORUNUN ERMENİSTAN'A İLİŞKİN SONUÇLARI

Azerbaycan ile yaşanan savaş sonucunda Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında kara bağlantısının oluşmuş olması, ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından gerçekleştirilen en büyük askeri zafer olarak yorumlanmıştır. Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri Karabağ sorunu yüzünden oldukça zarar görmüş; bu durum Ermenistan'ın bölgedeki en büyük siyasi ve askeri güç olan Rusya'ya daha da yaklaşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteği, Ermenistan'da 'iki taraftan kuşatılma hissinin' yayılmasını sağlamış ve 1997 yılında Rusya ile Karşılıklı Dostluk, İşbirliği ve Yardımlaşma Anlaşması'nın imzalanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸ Bu anlaşmaya göre Ermenistan ve Rusya, herhangi bir askeri çatışma durumunda birbirlerine destek olacak ve birisine yapılacak olan saldırıya iki ülke kolektif olarak cevap verebilecektir. Dolayısıyla Dağlık Karabağ ihtilafı askeri anlamda Ermenistan'ı Rusya ile yakınlaştırmış, Azerbaycan'ın arkasındaki Türkiye desteği Rusya ile dengelenmiştir. Sorunun Ermenistan'a ilişkin bir diğer önemli sonucu da ülkede artan milliyetçi akımlardır. Karabağ'ın Ermeni milliyetçiliği için taşıdığı önem göz önüne alındığında, bölgede çözümü savunan ılımlı siyasetçilerin her seçim ön-cesinde vatana ihanetle suçlanmaları sıklıkla gözlenen bir durumdur. Bu noktada 1998 yılında Ermenistan devlet başkanı olan Karabağ doğumlu Robert Koçaryan ve onun çevresinde toplanan oligarkları tanımlamak için kullanılan 'Karabağ klanının' Ermenistan siyasetindeki etkinliğinden de bahsetmek gerekmektedir. Son başkanlık seçimlerini kazanan Sarkisyan'ın da dahil olduğu bu grup Karabağ'daki çözümsüzlükten siyasi çıkar elde etmektedir. Rusya ile yakın ilişkiler içerisindeki Karabağ klanı, Karabağ'da çözümün ziyade statükonun korunması yolunda çalışmakta ve bu sayede iktidarını daha da sağlamlaştırmaktadır.

C. TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan ikili bir soruna doğrudan taraf olarak Ermenistan ile arasındaki sorunlara bir yenisini daha eklemiştir. Bu bir anlamda Azerbaycan ipoteği olarak da yorumlanabilir. Şu anda Türkiye'nin Karabağ so-

18 Hatem Cabbarlı "Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen İşbirliği" Azsam (Nisan 2006) (<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=46>)

runu ile ilgili beklentisi, Ermenistan'ın uluslararası hukuka uyması ve Azerbaycan topraklarını işgale son vermesidir. Bu sebeple 1993 yılında Ermenistan-Türkiye sınırı kapatılmış fakat daha önce de belirtildiği gibi bu politika şimdiye kadar istenilen sonucu vermemiştir. Aksine, Türkiye'nin yaklaşımı Ermenistan'ın ısrarcı tavrını körüklemekte ve sorunun çözümünü engellemektedir. İki ülke arasındaki sınırın açılması Türkiye'nin Ermenistan üzerindeki etkisini arttırmasına imkan verecek ve Karabağ sorununun çözümünde Türkiye'nin daha etkin bir rol oynamasını sağlayacaktır. Öte yandan eğer Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi Türk dış politikasının hedeflerinden biri ise Karabağ sorunu çözüme kavuşmadan bu amaca ulaşılması zor gözükmemektedir. Zira Azerbaycan ile ilişkiler faktörü, Türk diplomasisi tarafından gerek AGİT nezdinde, gerekse de ikili görüşmeler çerçevesinde gerçekleştirilen girişimleri etkisiz kılmaktadır.

“KOSOVA ÖRNEĞİ”

10 Aralık 2006'da uluslararası toplum ve Ermenistan tarafından bile tanınmayan bir referandumla egemenliğini ilan eden Karabağ'ın akıbeti ile ilgili son önemli gelişme, 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsız olan Kosova ile benzerlik kurma çabaları olmuştur. Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve bu durumun ABD ve önde gelen AB ülkeleri tarafından da tanınmış olması, Karabağ'ın bağımsızlığını isteyen Ermeniler'i heyecanlandırmıştır. Zira bu gelişmenin Ermeniler için örnek teşkil edeceği, Avrupa ve Amerika'daki güçlü Ermeni lobisinin bu emsali kullanmak isteyeceği iddia edilmiştir.¹⁹

Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası camia tarafından genel olarak olumlu karşılanması, böylece devletlerin toprak bütünlüğünü koruma ilkesinin ihlal edilmesi ve benzer sorunların çözümüne emsal teşkil edecek bir uygulamanın başlatılmış olması bu iddiaları güçlendirmektedir. Öte yandan kendi ayrılıkçı bölgeleriyle sorunlar yaşayan Rusya'nın Kosova'nın bağımsızlığına şiddetle karşı çıkması Ermenistan'ın Karabağ'da benzer bir çözümü savunmasını zora sokmaktadır. Nitekim önceki Kosova'nın Karabağ'a emsal oluşturabileceği yönünde açıklamalar yapan Ermeni yetkililer, daha sonra Kosova ve Karabağ'ın özelliklerinin farklı olduğu fakat uluslararası hukuk açısından benzerlikler taşıdığı tezine önem vermeye başlamışlardır.²⁰

Diğer taraftan Türkiye'nin Kosova'yı ivedilikle tanımasına karşın, Karabağ'a emsal olacağı endişesiyle Azerbaycan'ın 'uluslararası ilkelere aykırı ve yasadışı' diye nitelediği Kosova'nın tek taraflı bağımsızlığını tanımayacağını açıklaması, Türkiye ile

19 Semih İdiz “Bağımsız Kosova Türkiye İçin Hem İyi, Hem Kötü” Milliyet Gazetesi (18 Şubat 2008) (<http://www.milliyet.com.tr/2008/02/18/yazar/idiz.html>)

20 Sabri Gürüzümü, “Kosova Sorunu Üzerine Algılamalar” Global Strateji Enstitüsü Web Sitesi (12 Nisan 2007) (http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detail.ASP?Icerik=998)

Azerbaycan'ın ters düştükleri bir durum yaratmıştır.²¹ Karabağ'da düzenlenen seçimlerin bile uluslararası toplum tarafından tanınmadığı gözönüne alındığında, Karabağ'ın ikinci bir Kosova olmak için önünde hala birçok engel bulunmaktadır. Ayrıca Kosova'nın bağımsızlığının hukuki olarak *sui generis* bir durum olduğu da sıklıkla dile getirilmektedir.²²

Kosova örneğinin Türkiye ile ilgili son kısmı ise Kosova ve Kıbrıs arasında kurulan benzerliklerdir. Türk tarafının Kosova ile Kıbrıs arasında farklılıklar bulunduğuna vurgu yapmasına rağmen, Ankara'nın Kıbrıs'ta çözüm için alternatif bir model olarak Kosova emsalini kullanabileceği belirtilmektedir.²³ Bu konudaki gelişmeler Güney Kıbrıs'ta Şubat 2008'de düzenlenen seçimleri kazanarak başkan olan Dimitris Hristofyas ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat arasındaki müzakerelerin gidişatına göre şekillenecektir.

Sonuç olarak Karabağ sorunu, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki en büyük engellerdendir. Diğer sorun ya da sorunlar çözülse bile Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde bir ilerleme kaydedilmediği takdirde Türkiye'nin normalleşme yolunda adım atması zor gözükmektedir. Azerbaycan-Ermenistan barış süreci 1992 yılından bu yana devam ediyor olsa da, bu sürecin devamına ya da ilerlemesine Türkiye ile ilişkiler faktörü herhangi bir katkıda bulunmamaktadır.²⁴

2. SINIRIN TANINMASI SORUNU

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki bir diğer engel ise, sınırların değişmezliği konusunda Ermenistan'ın, AGİT çerçevesinde kabul etmiş olduğu ilkelere rağmen, kesin bir taahhüt altına girmek istememesi ve iki ülke sınırını belirleyen 1921 tarihli Kars ve Gümrü Antlaşmaları'nı tanıdığını açıkça beyan etmemesidir. Ermenistan tarafı, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırını çizen bu antlaşmaları büyük ölçüde iç politik nedenlerle ve *irredantizm* hayalleri kuran Ermeni milliyetçiliğinin tepkisinden çekindiği için benimsiyor gözükmek istemektedir. Ermenistan, belirtilen anlaşmalar her iki ülke tarafından da hiçbir zaman reddedilmediği için bu tip bir deklarasyona gerek olmadığını ileri sürmektedir. Öte yandan Ermeni Parlamentosu'nun 1991 yılında Kars ve Gümrü Antlaşmaları'nın geçerliliğini tanımadığını beyan eden bir karar aldığı da bilinmektedir.²⁵

21 Erdal Şafak. "Sui Generis" Sabah Gazetesi (20 Şubat 2008) (<http://www.sabah.com.tr/2008/02/20/haber,F4A422C57C3D435F8396AE94B78FD40C.html>)

22 Ibid.

23 Erdal Şafak. "Kosova ve Kıbrıs" (15 Ocak 2008) (<http://www.sabah.com.tr/arsiv/ars,yaz,08,100,100,12.html>)

24 Gareth Winrow. *Turkey and the Caucasus: Domestic Interests and Security Concerns*. (London: Royal Institute of International Affairs, 2000) s.12.

25 Ibid s. 11.

“Soykırım” iddialarının uluslararası platforma taşınması ve daha çok tartışılır olması, sınırın tanınması sorununu daha da çetrefilli ve çözülmez hale getirmiştir ve halen de getirmektedir. Ermenistan’ın bu iki mesele arasında bağlantı kurulmamasına yönelik çabalarına karşılık, ortaya atılan birtakım “tarihi haklar” çerçevesinde, Ermenistan’ın Türkiye’den toprak talep edebileceği dile getirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin “soykırımı” tanımını halinde Ermenistan’ın toprak talebinde bulunup bulunamayacağı çok tartışılan bir konudur. Ancak ilişkilerin mevcut durumu içerisinde, güçlü ve düşman kabul edilen bir ülkeden toprak talep etmek için doğru zaman olmadığı Ermenistan tarafından da kabul edilmiştir. Bu sebeple, Ermenistan’ın “tarihi haklarını” koruması gerektiği ve birgün bölgesel jeopolitik dengeler değişirse bu konunun gündeme getirilebileceği iddia edilmektedir.²⁶

Türkiye son yıllarda sınırın tanınmasını ilişkilerin normalleşmesi için bir ön koşul olarak yüksek sesle dillendirmemekte, konuyu daha ziyade bir propaganda aracı ve pazarlık kozu olarak gördüğü izlenimini vermektedir. Aslında Türkiye açısından sınırların değişmezliği ilkesi, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinin ön koşulu değil, gerekçesi olarak da görülebilir. Türkiye sınırların değişmezliğini Ermenistan’a zorla kabul ettirmeye çalışmak yerine, bu ülkeyle olan ilişkilerini genişleterek ve kararlılığını ortaya koyarak da normalleşme yönünde ilerleme kaydedebilir. Zira bu konu Türkiye’nin elinin güçlü olduğu ve Uluslararası Adalet Divanında kolaylıkla çözülebilecek bir meseledir.

Bu çerçevede Türkiye’nin önündeki en iyi emsal Suriye ile olan ilişkileridir. Hatırlanacağı gibi Suriye’nin Hatay’a yönelik hak talepleri uzun yıllar boyunca iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen faktörlerden biri olmuştur.²⁷ Buna karşılık 1998 yılından itibaren Türkiye, Suriye ile gelişmeye başlayan ilişkilere paralel olarak bu ülkenin Hatay’a yönelik hak iddialarına artık bir son vermesi gerektiğini kararlılıkla ortaya koymuş, böylece sınır meselesi kısa sürede gündemden kesin olarak düşmüştür.²⁸ Benzer şekilde, Ermenistan’la da ilişkilerde yaşanacak gelişmeler sınırın tanınmasına yönelik şüphelerin zamanla ortadan kalkmasıyla sonuçlanacaktır. Ancak burada önemli olan nokta, söz konusu kararlılığın, ilişkilerde gözle görülür bir iyileşme ortamı sağlanmadan etkisiz olacaktır.

3. “SOYKIRIM” İDDİALARI

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini çıkmaza sokan bir diğer sorun da “soykırım” iddialarıdır. Ermenistan’ın önemli bir dış politika önceliğinin “soykırımın” uluslararası alanda tanınması olması, Türkiye’yi oldukça rahatsız etmektedir. Öte yandan

26 Harut Sassounian, “What Did Kocharian Actually Say About Demanding Territories from Turkey?” California Courier Online, 21 Temmuz 2005

27 Daniel Pipes, “Is the Hatay Problem Solved” (10 Ocak 2005) (<http://www.danielpipes.org/blog/586>)

28 Irak ve İran sınırında da benzer bir müzakere süreci izlendiği unutulmamalıdır.

“soykırım” iddialarının üçüncü ülke parlamentolarında kabul edilmesi ve bu konunun uluslararası bir karakter kazanması yönünde Ermeni diasporasının da çok çaba harcadığı unutulmamalıdır. Uluslararası arenada, Ermenistan’ın siyasi ve ekonomik olarak çok sınırlı bir gücü olduğundan, “soykırımın” uluslararası alanda tanınması meselesinde, çeşitli ülkelerdeki yerel diasporanın ve ABD’deki Ermeni diasporasının uluslararası uzantılarının oldukça etkili oldukları bir gerçektir.

1992 yılında egemenliğini ilan eden Ermenistan’ın, parlamento tarafından benimsenen bağımsızlık bildirgesinde “Ermenistan Cumhuriyeti Osmanlı Türkiye’si ve Batı Ermenistan’da gerçekleştirilen 1915 Soykırımının uluslararası toplum tarafından tanınması hedefini desteklemektedir” ibaresi yer almaktadır.²⁹ Ermenistan iç siyasetinde yoğun tartışmalar yaratan bu ifade, genç cumhuriyetin daha kuruluş aşamasında kendisine düşmanlar yarattığı gerekçesiyle çeşitli kesimler tarafından eleştirilmiş, Ermeni Milli Hareketi (ANM) lideri ve ülkenin ilk devlet başkanı olan Petrosyan’ın görevi Koçaryan’a devretmesine kadar geçen süre boyunca da gündeme fazla getirilmemiştir.³⁰

Ermenistan’da Koçaryan’ın 2001 yılında devlet başkanı seçilmesinden sonra “soykırım” meselesi hükümet gündemine dahil olmuş ve bu konu Karabağ işgalinden ötürü uluslararası toplum tarafından eleştirilen Ermenistan’ın sıkça kullandığı bir iletişim stratejisi haline gelmiştir. Ayrıca Ermenistan’ın bu iddialar ile Türkiye’nin Karabağ sorununda arabuluculuk rolüne soyunmasını engellemeye çalıştığı da iddia edilmiştir.³¹

Türkiye’nin “soykırım” iddialarına karşı resmi tezi, yaşananların büyük bir trajedi olduğu ve iki taraftan da büyük kayıplar verildiği, ancak olayların kesinlikle “soykırım” olarak nitelendirilemeyeceği şeklindedir. Bu çerçevede referans verilen 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi, 1951 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, geriye dönük uygulama konusunda açık bir hükme yer vermemektedir. Ermenistan tarafı, soykırım suçlarında zamanaşımı olmaması nedeniyle, Soykırım Sözleşmesi’nin geriye dönük uygulanması gerektiğini iddia etmektedir.³²

1968 yılında oluşturulan savaş suçları ve insanlığa karşı suçlara zamanaşımı uygulanmaması konusundaki sözleşmeye göre, 1948 Soykırım Sözleşmesi’nde tanımlandığı şekliyle soykırım suçuna zamanaşımı uygulanamaz.³³ Türkiye bu ikinci

29 Ruben Safrastyan, “Armenian-Turkish Relations: From Interstate Dispute to Neighborliness” Open Society Institute Publications (2004) s. 8

30 Ibid.

31 Nicolas Tavitian and Burcu Gültekin, “Les Relations Arméno-Turques: la Porte Close de l’Orient”, GRIP Reports (Brüksel: Ocak 2003) s. 5 – 6 (<http://www.grip.org/pub/rapports/rgo3-1.armenie.pdf>)

32 Ayşe Hür, “Sadece Hukuk Yaraları Sarabilir mi ?” Yeni Şafak Gazetesi (27 Mart 2007) (<http://www.yenisafak.com.tr/yazdir/?t=25.07.2007&c=12&i=37302>)

33 Gündüz Aktan, “Geriye dönük uygulanabilirlik” Radikal Gazetesi (10 Mayıs 2005) (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=152211&tarih=10/05/2005>)

sözleşmeye taraf olmasa da, savunduğu tez zamanaşımı meselesinden ziyade, Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre 1915 olaylarının soykırım olarak tanımlanamayacağı argümanına dayanmaktadır.

Öte yandan Ermenistan tarafı, Sözleşme'nin 2. maddesinin (c) fıkrasına dayanarak yaşananların soykırım olduğunu iddia etmektedir.³⁴ Bu fıkraya göre “bir grubu bedeni varlığının kısmen veya tamamen yokolmasına yol açacak hayat şartlarına kas-ten tabi tutmak” soykırım suçu kapsamındadır. Türkiye'nin tezi, yaşanan trajedinin Sözleşme'nin 2. maddesinin beş alt fıkrasında tanımlanan durumlardan hiçbirine uymadığı şeklindedir.³⁵ Ayrıca Türkiye, zamanın Osmanlı yönetici kadrosunun tehcir yöntemi ile Osmanlı topraklarında o dönemde yaşamakta olan tüm Ermenileri ırkçı bir nefretle yok etme amacını taşımadığı tezini savunmaktadır.³⁶

“Soykırım” iddialarına Türkiye'nin bir başka yaklaşımı da çeşitli ülke parlamento-larında kabul edilen “soykırım” kararlarının uluslararası hukuk bağlamında hiçbir bağlayıcılığı olmadığı şeklindedir. Bu iddia hukuki olarak doğru olsa da asıl gözden kaçırılan nokta, “soykırım” iddialarını kabul eden ülkelerin kamuoylarında mesele- nin artık bir gerçeklik haline geldiğidir. Buna en iyi örnek Fransa'dır. 2001 yılında Fransa parlamentosu “Ermeni Soykırımını” tanıyınca kadar, ülkenin *Le Monde*, *Le Monde Diplomatique*, *Le Figaro* gibi önde gelen siyasi gazetelerinde 1915 olaylarının nasıl adlandırılması gerektiği üzerine tartışma yazıları okumak mümkünken, parlamento- nun kararından sonra artık bu tarz yazılara rastlanmamaktadır. Bir anlamda ülke kamuoyunda 1915 olaylarının “soykırım” olduğu üzerinde bir konsensüs oluşmuştur. Bu sebeple “soykırım” iddialarının ulusal meclislerde tanınması meselesi, Türkiye açısından salt hukuki sonuçları bakımından değerlendirilmemelidir. Her ne kadar üçüncü ülke meclislerinin “soykırımı” tanıyan kararlarının hukuki yaptırımları olma- sa da, bu hükümler kararın alındığı ülkede ciddi bir kamuoyu yaratarak, Türkiye'nin tezlerine zemin kaybettirmektedirler. Ayrıca Fransa'da senatoya takılan, İsviçre'de ise kabul edilen “Soykırımın inkarının suç sayılmasına ilişkin yasa önerileri” sorunun yavaş yavaş hukuki açıdan da bağlayıcı bir boyut aldığı örnekleridir.

“Soykırım” iddiaları Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri üzerinde de olumsuz etki yap- maktadır. Bu çerçevede, Avrupa Parlamentosu (AP) “Ermeni Soykırımını” 18 Hazi- ran 1987'de tanımış ve Türkiye'nin de bu “soykırımı” tanımmasının AB'ye üyeliğinin bir koşulu olarak AB Komisyonu tarafından kabul edilmesini istemiştir. Fakat AP, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından işlenmiş olan bir olay- dan sorumlu tutulamayacağını ve yasal ve maddi anlamda tazminat ödemesinin

34 Gündüz Aktan, “Hukukta Soykırım ve Ermeni Olayları” Popüler Tarih Dergisi (Temmuz 2003)

35 Gündüz Aktan, “Ermeni Meselesi, Bazı Noktalar” Radikal Gazetesi (12 Mart 2005) (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=146259>)

36 Ayşe Hür, “Aktan, Schabas ve Çeviri Manevraları” Radikal İki (11 Mart 2007) (<http://www.radikal.com.tr/ek-haber.php?ek=r2&haberno=6824>)

beklenemeyeceğini de açıkça belirtmiştir. AP'nin Ermeni meselesi konusundaki tavrı son yıllarda değişmiş ve Türk Hükümeti'nin "soykırım" iddialarının açıklığa kavuşturulması için ortak komisyon kurma davetini olumlu karşılamıştır. AP, "Ermeni soykırımının" tanınmasının Kopenhag kriterleri arasında olmadığını kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin geçmişiyile yüzleşmesi gerektiğini savunmaktadır.

Avrupa Komisyonu (AK) ise konuya AP'den farklı yaklaşmakta ve "soykırım" iddialarının Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci ile bir ilişkisi bulunmadığını açıkça belirtmektedir. AK'nin Ermeni meselesine yaklaşımının en güncel örneği, Olli Rehn'in Fransız Parlementosu'nun "Ermeni soykırımının reddini suç sayan" yasayı oylarken ortaya koyduğu tavidir. Olli Rehn bahsi geçen yasanın Türkiye-AB ilişkilerini zedeleyebileceğini belirtmiş ve Fransız parlamenterlere böyle bir yasa için evet oyu kullanmadan önce bir kez daha düşünceleri yönünde uyarıda bulunmuştur.³⁷

Avrupa Birliği üyesi devletlerin "soykırım" meselesine yaklaşımları ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. AB'ye üye olan 27 devletten 12 tanesi parlamentolarında "Ermeni soykırımını" tanıyan kararlar almışlardır.³⁸ Bu listeye Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda gibi AB politikalarına yön veren en önemli devletlerin de dahil olması, AB üyesi ülkelerin "soykırım" meselesine nasıl yaklaştıklarını açıkça göstermektedir. Ek olarak, Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy gibi bazı devlet başkanları her fırsatta Türkiye'nin "soykırımı" tanımadan AB'ye girmesinin mümkün olmadığını da dile getirmektedirler.

Ermeni diasporasının en güçlü olduğu ülkeler arasında yer alan ve Kasım 2008'de yeni başkanını seçecek olan ABD'de ise Kongre'nin "Ermeni soykırımını" tanınması tartışmaları her sene Nisan ayında tekrar gündeme gelmektedir. 2006 yılının Kasım ayında yapılan Temsilciler Meclisi seçimlerini Demokratların kazanması ve Temsilciler Meclisi'nin başkanlığına Ermenistan'ın tezlerini destekleyen görüşleriyle tanınan Nancy Pelosi'nin seçilmesi, ABD'de "Ermeni soykırım" iddialarının tanınması çabalarına yeni bir boyut getirmiştir. Son olarak Demokrat Parti'nin başkanlık adayları Hillary Clinton ve Barack Obama da Ermeni iddialarını tanıyacaklarını açıklamışlardır. Ayrıca Amerika Ulusal Ermeni Kongresi de "soykırım" tasarısını Kongre'den geçirme sözü veren Obama'ya destek vereceğini belirtmiştir.³⁹

Türkiye yakın zamana kadar açıkça olmasa da ilişkileri normalleştirmenin ön koşulu olarak Ermenistan'ın "soykırım" iddialarından vazgeçmesini beklemiştir. Nisan 2005 tarihinde konuyu araştırıp sonuca bağlayacak bir Ortak Tarih Komisyonu kurulmasını gündeme getirmiş, bu teklifini ilerleyen süreçte pek çok kez yinelemiştir.

37 "Soykırım Tasarısı Kabul Edildi." NTVMSNBC (14 Ekim 2006)
(<http://www.ntvmsnbc.com/news/387775.asp>)

38 "Soykırım" tanıyan AB ülkeleri: Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Polonya, Kıbrıs, Litvanya, İsveç, Slovakya, Belçika, Yunanistan, Avusturya

39 Temel İskit, "Ermeni Sorunu: Böyle Gider mi?" Taraf Gazetesi (5 Şubat 2008)

Erdoğan ile Koçaryan arasında yaşanan mektup teatisinin de ana konusu olan bu teklif üzerinde şu ana kadar bir uzlaşma sağlanamamıştır.

4. KAPALI SINIR MESELESİ

Çalışmanın başında belirtildiği gibi sınırın açılması ve diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi, iki ülke için de bir iç politika meselesi haline gelmiş durumdadır. Ülke hükümetleri karşı tarafa yönelik olumlu bir açılım yapmadan önce, iç muhalefet tepkilerini de hesaba katarak politika üretmektedirler. Bu sebeple geçen on yedi yıl boyunca, mevcut durumda gözle görülür bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu bölümde kısaca kapalı sınır meselesi anlatılacak, sınırın açılmasının Ermenistan, Türkiye ve Kafkasya Bölgesi üzerindeki olası etkileri ve sınır anlaşmazlığının çözümünün AB ile olan ilişkilere yansımaları dördüncü bölümde ayrıntısıyla tartışılacaktır.

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaların 1993 yılının Mart ayında artmasının ardından Türkiye, Doğu Kapı geçiş kapısını mühürleyerek Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmıştır. Bu politik hamlenin ardından özellikle Ermeni diasporası Türkiye'nin tavrının bir 'ambargo' teşkil ettiğini uluslararası arenaya kabul ettirmeye çalışmıştır. Fakat uzmanlar Türkiye'nin sınırı kapatmasının bir ekonomik ambargo olmadığını ve uluslararası hukuk kapsamında bu hamlenin engellenemeyeceğini iddia etmişlerdir.⁴⁰

Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırının kapalı oluşu, her iki ülkeyi de olumsuz şekilde etkilemektedir. Doksanlı yıllarda hem Azerbaycan ile yaşanan savaşın faturası, hem de yeni bir devlet olmanın zorlukları ile boğuşan Ermenistan ekonomisi son yıllarda toparlanma sürecine girmiştir. %13'lük yıllık bir gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) artışına ek olarak, Ermenistan'ın 2003 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olması da gelişmeyi hızlandıran faktörlerdendir.⁴¹ Sanayi ve turizm sektöründe yaşanan gelişmeler umut verici olsa da, Azerbaycan ve Türkiye ile yaşanan sınır sorunları nedeniyle Ermenistan dış dünya ile kara bağlantısını oldukça pahalı olan İran ve Gürcistan güzergahları üzerinden devam ettirebilmektedir. Ayrıca Ermenistan, bu ülkelerin taşımacılarına olan yaklaşımından da rahatsızdır.

Kapalı sınırın Türkiye'ye olan etkileri, Ermenistan'a göre oldukça sınırlı olsa da, Türkiye de bu durumdan olumsuz olarak etkilenmektedir. Üstün Ergüder'in⁴² belirttiği gibi, Kars ilindeki az gelişmişlik, bu olumsuz etkinin en önemli örneğidir.⁴³ Buna ek olarak Devlet Planlama Teşkilatı'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına

40 Sedat Laçiner, "Türkiye'nin AB üyeliği ve Ermeni Sorunu" The Journal of Turkish Weekly (13 Aralık 2004) (<http://www.turkishweekly.net/comments.php?id=61>)

41 "Armenia: Internal Instability Ahead" Uluslararası Kriz Grubu Raporu, N°158 (18 Ekim 2004) s. 18.

42 Üstün Ergüder İstanbul Politikalar Merkezi direktörü ve TARC girişimi kurucularındandır.

43 Üstün Ergüder ile Mülakat, Tuzla-İstanbul (25 Aralık 2007)

göre Muş ve Ağrı şehirleri, Türkiye'nin en az kalkınmış bölgeleri arasında yer almaktadırlar.⁴⁴ Dolayısıyla Ermenistan sınırının açılması bölgedeki sınır ticaretini arttırarak, Türkiye'nin doğusunun kalkınmasına katkıda bulunacaktır.

Öte yandan sınırın açılması konusunda adım atmadığı için uluslararası toplum genellikle Türkiye'yi suçlasa da, başta Taşnak partisi olmak üzere Ermenistan içerisinde de sınırın açılmasına muhalefet eden gruplar vardır.⁴⁵ Bu gruplar Türkiye'nin "soykırımı" tanımadan bu ülke ile diplomatik ilişki kurulmaması gerektiğini savunarak, Ermenistan hükümet yetkililerinin koşulsuz bir şekilde Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeye hazır olduğunu beyan eden açıklamalarını da eleştirmektedirler.

Bu muhalif gruplara göre Türkiye, Ermeni sorununa yaklaşımını değiştirmedikçe, ilişkilerde yaşanacak her türlü iyileşme davaya ihanet olarak algılanmalıdır.⁴⁶ Ancak sınırın açılmasının özellikle Ermenistan halkı açısından Türkiye halkına kıyasla çok daha acil bir mesele olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Göçlerle her geçen gün nüfusu daha da azalan Ermenistan,⁴⁷ genç nüfus için cazibe merkezi olmanın çok uzağındadır. ICG'nin (International Crisis Group) 2004 yılında yayınladığı rapora göre Ermenistan halkının %55'i fakirlik sınırının altında yaşamakta ve kişi başı aylık ortalama gelir 80 dolar civarında seyretmektedir. Ekonomik kalkınmayı sağlamak için iyi eğitilmiş ve kalifiye bir işgücüne ihtiyaç olduğu gözönüne alındığında 1989 yılında 3.2 milyon olan nüfusu bugün 2 milyona gerileyen Ermenistan'ın azalan nüfusuna bir çare bulması elzem görülmektedir. Türkiye ile olan sınırın açılması kuşkusuz ülkenin bir anlamda yüzünü Batı'ya dönmesini sağlayacak, genç nüfusun yarınlara daha da umutla bakmasına vesile olacaktır. Dolayısıyla Ermenistan'ın kapalı bir 'ada ekonomisi' olma durumundan kurtulmasının birincil şartı Türkiye ile olan kara sınırının açılmasından geçmektedir.

44 Ibid.

45 Sedat Laçiner, "Ermenistan Sınır Kapısını Açmanın Maliyeti" The Journal of Turkish Weekly (5 Eylül 2005)

46 Ibid.

47 Sedat Laçiner, "Ermenistan Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler" The Journal of Turkish Weekly (31 Aralık 2004)

II. Çözüm Girişimleri

1. SİVİL TOPLUM GİRİŞİMLERİ

1993 yılında sınırın kapanması ve resmi bağlantının kesilmesinin ardından, çeşitli sivil toplum örgütleri toplumlar arası diyalog eksikliğini doldurmaya yönelik çabalara yönelmişlerdir. Bu kapsamda, iki ülkeden sivil toplum kuruluşları ve iş dünyası öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalarla sınırın kapalı kalmasının ortaya çıkardığı sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Karşılıklı diyalogu artırmaya dönük olarak iki ülkenin akademik çevreleri arasında değişim programlarının hayata geçirilmesi denenmiş, kültürel nitelikli çalışmalarla toplumsal algılar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak, sınırın kapalı olmasından en olumsuz anlamda etkilenen sınır bölgelerinde, yerel yöneticiler ve bölgesel iş çevreleri mevcut durumu değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuş, ulusal karar mekanizmalarını sınırın açılması konusunda etkilemeye çalışmışlardır.

Tüm bu sıralanan sivil toplum girişimlerinin dışında, ilişkilerin normalleştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla sivil aktörler tarafından iki ülke hükümetlerinin bilgisi dahilinde oluşturulan Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu (Turkish-Armenian Reconciliation Commission, TARC) Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından önemli ve zor bir görev üstlenmiştir.

A. TÜRK-ERMENİ UZLAŞTIRMA KOMİSYONU (TURKISH-ARMENIAN RECONCILIATION COMMISSION, TARC)

Gayri resmi diplomasi (*track-two*) yöntemiyle gerçekleştirilen en önemli girişim 9 Temmuz 2001 tarihinde kamuoyuna tanıtılan TARC olmuştur. Kuruluş aşamasında Türkiye’den dört ve Ermenistan’dan altı temsilciden oluşan komisyon çalışmalarına Viyana’da başlamıştır.⁴⁸ Türk ve Ermeni hükümetlerinin bilgisi dahilinde oluşturulan girişim, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın da desteğini almış, bu çerçevede komisyonun kolaylaştırıcılığını Amerikalı bir diplomat olan David Philips yürütmüştür. Genel hatlarıyla sivil toplum girişimi gibi gözükse TARC’ın resmi tarafının da oldukça güçlü olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

48 TARC, Gündüz Aktan, Alexander Arzoumanian, Üstün Ergüder, Sadi Ergüvenç, David Hovhannissian, Van Krikorian, Andranik Migranian, Özdem Sanberk, İlter Türkmen, Vamık Volkan’ın Katılımıyla Kuruldu. 2003 Yılında Aktan, Ergüvenç Ve Sanberk’in Ayrılması Karşılık, Emin Mahir Balcıoğlu, Ahmet Evin, Ersin Kalaycıoğlu, Sule Kut ve İlter Turan TARC’a dahil oldular.

Temel amacı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi olan bu girişimin anlaşmazlığa sebep olan konuları incelemesi ve bunların aşılması için stratejiler geliştirmesi planlanmıştır. Bu kapsamda komisyon, diplomatik ilişki kurulması için hayati bir adım olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını öncelikli olarak hedeflemiş olsa da, “soykırım” tartışmaları kısa süre içerisinde diğer konuları gölgeleyen bir duruma gelmiştir.⁴⁹

Türk tarafının, tarihçilerin, arşivcilerin ve psikologların ortak bir çalışma yapmaları yönündeki önerisi Ermeni temsilciler tarafından 1915 olaylarının “soykırım” olduğu konusunda şüphe bulunmadığı ve bu gerçeğin uluslararası kamuoyu tarafından kabul edildiği gerekçesi ile reddedilmiştir.⁵⁰ Bu noktada ortaya çıkan anlaşmazlığı aşmak üzere taraflar, yirminci yüzyılın başında yaşanmış olaylara Soykırım Sözleşmesi’nin uygulanabilirliği konusunda hukuki olarak bağlayıcılığı bulunmayan bir görüş beyan etmesi talebiyle, New York merkezli saygın bir sivil toplum kuruluşu olan ICTJ’ye (International Center for Transitional Justice) başvurmuşlardır.

ICTJ’nin söz konusu raporu 4 Şubat 2003’te yayımlanmıştır. Rapora göre Soykırım Sözleşmesi’nin geriye dönük olarak işlemesi uluslararası hukuka göre mümkün değildir. Bu nedenle Ermenistan’ın Türkiye’ye yönelik toprak ya da maddi tazminat talebinde bulunma hakkı yoktur. Öte yandan rapor, eğer sözleşme geriye dönük işletilebilseydi yaşanan olayların soykırım tanımına uyacağını belirtmektedir.⁵¹ Ayrıca soykırım kavramının “uluslararası teamül hukuku” çerçevesi içinde gelişmesi, Ermeniler’in savını destekleyen bir durum ortaya çıkarmıştır. TARC’ın kolaylaştırıcılığını yürüten David Philips’e göre bu rapor bir kazan-kazan durumu yaratmış ve iki ülke arasındaki açmazın çözülmesi için hükümetlere önemli bir fırsat sunmuştur.⁵² Ancak, ne Türkiye “soykırımı” kabul etmeye, ne de Ermenistan tarafı “soykırımın” uluslararası alanda tanınması hedefinden vazgeçmeye niyetli olduğundan, Philips’in olumladığı rapor çözüm yolunda yeni bir açılım sağlayamadığı gibi, bir anlamda TARC’ın sonunu da hazırlamıştır.

Gündüz Aktan’a göre rapor, kendisine sorulmayan bir soruya cevap vererek Ermeni tarafına hukuken de tezlerini savunabileceği bir zemin yaratmıştır. ICTJ bir hukuk mercii olmamasına ve soykırım konusunda uzmanlığı bulunmamasına rağmen, bu raporla “Ermeniler çok korktukları tahkim ya da mahkemeye gitmeden, hukuken de

49 David L. Philips, “Hopeful Signs for Turkey and Armenia.” IHT Gazetesi, (20 Nisan 2005) (http://www.cfr.org/publication/8015/hopeful_signs_for_turkey_armenia.html)

50 Gündüz Aktan, “Ayıp (1)”, Radikal Gazetesi, (31 Mart 2005) (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=148179>)

51 “The Applicability of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide to Events which Occurred during the Early Twentieth Century: Legal Analysis Prepared for the International Center for Transitional Justice” (4 Şubat 2003) (<http://www.umd.umich.edu/dept/armenian/news/ictj.pdf>)

52 David L. Philips, “Hopeful Signs for Turkey and Armenia.” IHT Gazetesi, (20 Nisan 2005) (http://www.cfr.org/publication/8015/hopeful_signs_for_turkey_armenia.html)

haklı olduklarını ileri sürme imkânı kazanmışlardı[r].”⁵³ Bunun sonucunda, raporun hukuken yetersiz olduğunu düşünen ve girişimin bir yere gitmediği hissini taşıyan Türk üyeler TARC’tan ayrılmışlardır.

Komisyonun sonunun gelmesine neden olan faktörler ICTJ’nin raporunun yarattığı etki ile sınırlı değildir. Komisyon, varlığının kamuoyuna açıklanmasının ardından başta Taşnak Partisi olmak üzere Ermeni toplumunun geniş kesimleri tarafından kıyasıya eleştirilmeye başlanmıştır. Komisyonun ana hedefinin ilişkilerin geliştirilmesi olması ve bu doğrultuda tarihi tartışmalardan uzak durmayı amaçlaması eleştirilerin temel dayanağını oluşturmuştur.⁵⁴ Taşnak Partisi, tarihsel gerçekler Türkiye tarafından tanınmadan bir uzlaşıdan bahsetmenin mümkün olmayacağını ve komisyonun uzlaşığı hedefleyerek “soykırımın” uluslararası kabulünü tehlikeye düşürdüğünü öne süren bir açıklama yayımlamıştır.⁵⁵

Tüm bu gelişmelerin sonucunda, TARC, 14 Nisan 2004’te Moskova’da, Türk ve Ermeni hükümetlerine sınırın vakit kaybedilmeden açılmasını da içeren bir dizi tavsiyede bulunarak dağıldığını açıklamıştır.⁵⁶ Komisyon, Türkler ve Ermenileri yan yana getirip uzlaştırmayı amaçlayarak önemli bir adım atmış, ancak somut hedeflere ulaşılmadan çalışmalarına son vermek durumunda kalmıştır. Bunda iki tarafın da girişime sıcak bakmamaya başlamaları önemli rol oynamıştır. Son olarak, komisyonun resmi internet sitesinin⁵⁷ yakın dönemde yayından kalkmasıyla TARC hakkında ilk elden bilgiye ulaşma ve gerçekleştirmiş olduğu çalışmaları inceleme fırsatı da ortadan kaybolmuştur. TARC konusunda şu anda mevcut en önemli referans kaynağı, girişimin kolaylaştırıcısı David Philips’in TARC’ın öyküsünü anlattığı kitabıdır.⁵⁸

B. TÜRK-ERMENİ İŞ GELİŞTİRME KONSEYİ (TURKISH-ARMENIAN BUSINESS DEVELOPMENT COUNCIL, TABDC) VE DİĞER STK GİRİŞİMLERİ

1997 yılında İstanbul’da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) zirvesinde, Türkiye ve Ermenistan arasında ekonomik ilişkilerin kurumsallaştırılması konusu gündeme gelmiştir. Çoğunluğu ulaştırma ve lojistik sektörlerinde çalışan bir

53 Gündüz Aktan, “Ayıp (2)”, Radikal Gazetesi. (2 Nisan 2005) (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=148372>)

54 Rachel Goshgarian, “Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century,” Turkish Policy Quarterly. Vol.4 No.4. (Winter 2005)

55 Haroutiun Khachatryan, “Armenian-Turkish Reconciliation Commission Encounters Skepticism,” Eurasianet (10 Eylül 2001) (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eavog1001.shtml>)

56 “Ermeniler komisyonu yerden yere vuruyordu” Vatan Gazetesi. (12 Mart 2005) (<http://www.vatanim.com.tr/root.vatan?exec=haberdetay&tarih=12.03.2005&Newsid=48964&Categoryid=1>) (<http://www7.gazetevatan.com/root.vatan?exec=yazardetay&sid=&Newsid=48965&Categoryid=1&wid=0>)

57 TARC’ın resmi internet sitesi olan www.tarc.info, artık hizmet vermemektedir.

58 David L. Philips, *Unsilencing the past: Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation* (Oxford: Berghahn Books, 2005)

grup iş dünyası temsilcisi bir Türk-Ermeni iş konseyi kurulması önerisinde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda 3 Mayıs 1997 tarihinde Türk ve Ermeni iş çevreleri arasında işbirliğini geliştirmek ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC) hayata geçirilmiştir. Ancak, iki ülke arasında diplomatik ilişki bulunmaması sebebiyle TABDC'nin Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi'ne (DEİK) entegre edilmesi mümkün olmamış ve Konsey resmi olmayan bir statüyle çalışmaya başlamıştır. TABDC iki ülke arasında diplomatik ilişki bulunmamasına ve sınırın kapalı olmasına karşın dikkate değer seviyelerde seyreden ticaret hacmini artırmayı amaçlamış, başta sınırın açılması olmak üzere iki ülkede karşılıklı alımları geliştirmeye yönelik projeler yürütmüştür.

İlişkileri geliştirmeye yönelik yürütülen projeler kapsamında Türkiye ve Ermenistan'da kültürel aktiviteler düzenlenmiştir. TABDC tarafından öncülük edilen önemli bir girişim Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ile Erivan Devlet Üniversitesi arasında imzalanan protokol olmuştur. Buna göre iki üniversite arasında öğrenci değişimi öngörülmüş ve bu kapsamda Erivan'dan bir grup öğrenci ODTÜ tarafından misafir edilmiştir. Benzer bir protokolü Ankara Üniversitesi de kabul etmiştir. Ancak, akademik işbirliğine yönelik bu çalışmalardan şu ana kadar kayda değer sonuçlar alındığını söylemek mümkün değildir.

Bölgesel işbirliğini arttırmaya yönelik önemli sivil inisiyatiflerden bir diğeri de Anadolu Kültür AŞ'dir. 2005 Şubat ayında faaliyete başlayan Kars Sanat Merkezi ile birlikte Kafkas ülkelerinden kuruluşlarla ortak kültür ve sanat etkinlikleri yapan kuruluş, özellikle Ermenistan ile yapılan ortak etkinlikler ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Ermenistan'dan gelen sanatçılarla müzik, sinema ve fotoğraf etkinlikleri düzenlemiştir. Anadolu Kültür'ün de desteği ile İstanbullu fotoğrafçılar Erivan'ı, Erivanlı fotoğrafçılar İstanbul'u fotoğraflamışlar ve bu şekilde "Merhabarev" adlı ilk ortak sanat etkinliği 2006 Kasım'ında gerçekleştirilmiştir.

Temelleri TABDC tarafından atılan bir başka proje ise Van Gölü'ndeki Ahtamar Kilisesi'nin yenilenmesi olmuştur. Yenileme çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle gerçekleştirilmiş ve Kilise müze olarak 29 Mart 2007 tarihinde açılmıştır. Bu adım Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmek isteğini ortaya koyan bir iyi niyet göstergesi olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹

Karşılıklı diyalog oluşturmaya yönelik bir diğer çalışma da Helsinki Yurttaşlar Derneği tarafından hayata geçirilmiştir. Ağustos 2005'te Türkiye ve Ermenistan'dan yirmi dört üniversite öğrencisi Antakya'da düzenlenen on günlük seminer programı çerçevesinde bir araya gelmiştir.⁶⁰

59 "Ankara Restores Armenian Church" BBC (29 Mart 2007) (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6505927.stm>)

60 Ayrıntılı bilgi için bkz. : <http://www.yavasgamats.org/en/default.aspx>

Bu çalışmaların yanı sıra Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) da, 2005 yılında “Ermenistan ve Türkiye Vatandaşları Karşılıklı Algılama ve Diyalog Projesi” kapsamında bir rapor yayımlamış, Aralık 2006’da da Erivan’ı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, Ermenistan’ın önde gelen sivil toplum kuruluşları ile iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesine yönelik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu girişimlerin dışında Arı Hareketi, ASAM, USAK, Friedrich Naumann Stiftung gibi sivil toplum ve düşünce kuruluşları da Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerine çalışmalar yürütmektedirler.

C. YEREL GİRİŞİMLER

Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olmasından ekonomik anlamda en çok etkilenen bölge, Doğu Kapı sınır kapısının bulunduğu Kuzeydoğu Anadolu’dur. Yerel iş çevrelerine göre, sınırın kapanması ile birlikte Türkiye’nin Kafkasya’ya açılan kapısı olma özelliğini kaybeden bu bölgenin gelişme şansı ortadan kalkmıştır. Bu olumsuz durumun rahatsızlığını hisseden yerel otoriteler, Ermenistan sınır kapısının açılmasının getireceği ekonomik avantajları vurgulayarak merkezi yönetimi ikna etmeyi denemişlerdir. Bu kapsamda 1996 yılında yaklaşık 100.000 kişi tarafından imzalanan ve Doğu Kapı sınır kapısının açılmasını isteyen bir dilekçe hazırlayarak dönemin başbakanı Necmettin Erbakan’a sunmuşlardır. Buna ek olarak, Kars Sanayici ve İşadamları Derneği (KARSİAD) 1998 yılında Ermenistan’ı ziyaret etmiş, Petrosyan ve Koçaryan tarafından kabul edilmiştir.

Yerel lobiler tarafından bugüne kadar gerçekleştirilen bu tip girişimlerin ses getirdiği ve ciddi anlamda bir baskı grubu oluşturduğu söylenebilir. Ancak sivil toplumun çabaları toplumlar arası diyalogu geliştirse de çetrefilli sorunları çözmek için yeterli değildir. Yine de dış politikanın tıkandığı noktalarda iki ülke sivil toplumunun girişimlerde bulunması ve çözüme yönelik baskı oluşturmaları oldukça önemlidir.

2. DİPLOMATİK GİRİŞİMLER

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik çabalar sadece sivil toplum girişimleri ile sınırlı değildir. Resmi temsilciler değişik platformlarda bir araya gelerek sorun alanlarını konuşmuş ve çözüm aramaya çalışmıştır. Resmi ağızlardan gelen açıklamalar her iki tarafın da ilişkilerin normalleşmesini istediğini ortaya koysa da, bugüne kadar siyasi anlamda bir uzlaşmaya varılamamıştır. Resmi temaslar kapsamında, yakın zamanda gerçekleştirilen en önemli girişim Başbakan Erdoğan ve Başkan Koçaryan arasında yaşanan mektup teatisidir. Bu hamlenin öncesinde daha önce de belirtildiği gibi, birkaç yıl boyunca iki taraftan resmi temsilciler görüşme ve pazarlıkları Viyana’da gizli olarak gerçekleştirmişlerdir.⁶¹ Bu seri görüşmeler mektup teatisine giden yolu hazırlamış, ayrıca iki tarafa sorunları müzakere yoluyla çözme arayışı imkanını sunmuştur.

61 Barçın Yinanç, “Türkiye’den Ermenistan’a Tarihi Açılım” Referans Gazetesi (2 Ekim 2006) (http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=50727&ForArsiv=1)

Viyana görüşmeleri gizli görüşmeler olduklarından, bu toplantıların içerikleri hakkında şu ana kadar resmi bir açıklama yapılmamıştır. Viyana görüşmelerinin kamuoyundan gizlenmiş olması, iki tarafın da iç politik kısıtlara ve halklardan gelebilecek olası tepkilere karşı ihtiyatlı davrandıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan tarafından, Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan’a Nisan 2005’te gönderilen mektup “soykırım” meselesinin iki ülke ilişkilerine olan olumsuz etkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁶² Erdoğan’a göre, aynı tarihi ve coğrafyayı paylaşan iki toplum arasında geçmişte yaşanmış olan acı olaylar günümüzde iki ülke arasında dostluk ilişkilerinin kurulmasına engel olmaktadır. Gelecek kuşaklara karşılıklı saygı ve anlayışın hüküm sürdüğü barışçıl bir ortam bırakma isteğinden hareketle, Başbakan Erdoğan 1915 olaylarının araştırılması için Ermenistan’a bir ortak tarih komisyonu kurma çağrısı yapmıştır. Dönemin ana muhalefet lideri Deniz Baykal tarafından da desteklenen bu teklife göre sadece Türkiye ve Ermenistan’daki değil, üçüncü ülkelerde bulunan arşivler de araştırmacılara açılacak ve sonuçlar uluslararası kamuoyu ile paylaşılacaktır. Çıkan sonuca her iki ülke de saygı gösterecek, böylece iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi yolunda önemli bir adım atılmış olacaktır. Erdoğan, Ermenistan tarafından olumlu bir yanıt gelmesi durumunda kurulacak olan komisyonun detaylarının görüşülebileceğini belirtmektedir.

Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan’ın Başbakan Erdoğan’a 25 Nisan 2005 tarihinde gönderdiği cevapta ise, iki ülke arasında resmi ilişki bulunmaması durumuna vurgu yapılmakta ve öncelikli hedefin sınırın açılması ve diplomatik ilişkilerin tesis olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶³ Bu kapsamda Ermenistan’ın ‘ön koşulsuz’ olarak diplomatik ilişki kurmaya hazır olduğu yinelenmektedir. Koçaryan, Avrupa’da tarihten gelen uzlaşmazlıklara rağmen ikili ilişkilerini normal bir şekilde sürdürmeyi başaran ülkeler olduğunun altını çizmiştir. Türkiye-Ermenistan arasında da sadece tarihe değil, günümüze ve geleceğe odaklanacak bir anlayışa ihtiyaç olduğunu belirterek, iki ülke arasında mevcut tüm sorunları görüşerek sonuca bağlayacak bir hükümetler arası komisyon kurulmasını önermiştir. Bu noktada, Ermenistan tarafının iki ülke arasındaki sorunları bir paket olarak görmesine karşılık, Türkiye’nin tıpkı Ege sorununda olduğu gibi her soruna ayrı biçimde yaklaştığı ve bu çerçevede politika ürettiği söylenebilir.

Erdoğan’ın mektubu ilişkilerin normalleştirilmesi yolunda olumlu bir adım olarak nitelendirilebilir. Ermenistan tarafı her ne kadar mektuptaki ortak tarih komisyonu kurulması teklifine yabancı olmasa da, bunun en üst düzeyde dile getirilmesi etkili olmuştur. Ermenistan tarafı tarih komisyonu kurulması fikrini tama-

62 Bkz. Ek1.

63 Bkz. Ek2.

men dışlamamakla birlikte, uzmanlar tarafından desteklenecek ve resmi yetkililer tarafından oluşturulacak grubun Ermeni toplumunun karakterinin ve tarih algısının bir parçası haline gelmiş olan “soykırım” kavramını tartışmasına sıcak bakmamaktadır.⁶⁴

Türkiye tarafına göre ise, komisyonun hedefi Türk ve Ermeni araştırmacılar arasında doğrudan iletişim oluşturarak, bu alana yönelik çalışmaların yapılması için uygun bir ortam yaratmaktır. Türkiye açısından grubun çalışmalarının ucu açıktır. Ortak çalışmaların sonucunun nereye varacağı belli olmadığından Türkiye, Ermenistan’ın da bu konuda risk almasını istemektedir. Türk yetkililer Türkiye’nin en uç noktada esneklik gösterdiğini vurgulamakta, Ermenistan’dan da benzer bir yaklaşımı talep etmektedirler.⁶⁵

Erdoğan ve Koçaryan arasında gerçekleşen bu mektup teatisine rağmen, bahsi geçen komisyon ya da komisyonlar bugüne kadar kurulamamıştır. Her ne kadar, aradan geçen zaman sebebiyle ilişkileri normalleştirmeye yönelik bu girişim de başarıya ulaşmamış gibi gözükse de, ortak komisyon kurulması fikri zaman zaman gündeme gelmektedir. Son olarak Türkiye Dışişleri Bakanı Ali Babacan 21 Nisan 2008 tarihinde yine bu yönde bir çağırıda bulunmuştur.

64 Mustafa Karaalioglu, “Koçaryan’ın Mektubu ve Soykırım” Yeni Şafak Online (29 Nisan 2005) (<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/nisan/29/mkaraalioglu.html>)

65 “Ermeniler’den Komisyona Ret” Sabah Gazetesi (15 Nisan 2005) (<http://arsiv.sabah.com.tr/2005/04/15/gndio8.html>)

III. Çözüm Neden Gerekli?

1. STRATEJİK VİZYON VE KARABAĞ SORUNUNDA ARABULUCULUK

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında istikrarın bir türlü tam olarak tesis edilemediği Kafkasya Bölgesi'ndeki düzensizlik ortamı en çok Türkiye'yi etkilemektedir. Bölgenin bir diğer büyük komşusu olan Rusya Federasyonu, sahip olduğu geniş topraklar ve Irak Savaşı'nın ardından yükselen petrol fiyatları sayesinde tekrar eski gücüne kavuştuğundan, Kafkasya'daki istikrarsızlıktan Türkiye kadar etkilenmemekte, hatta bu süreci destekleyen politikalar üretmektedir. Ayrıca Rusya, Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olduğu için bölge ülkeleri üzerinde Türkiye'ye kıyasla çok daha güçlü bir etkiye sahiptir.

Nitekim Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin bir türlü normalleşmemesi ve geçen on yedi yıl boyunca hala diplomatik ilişki tesis edilememiş olması Ermenistan'ı doğal olarak Rusya'ya daha da yakınlaştırmıştır. Uzun yıllar Rus etkisi altında kalmış olan Ermenistan'ın, Rusya ile dinsel bağı da bulunması bu ülkeyi doğal olarak Rusya'nın nüfuz alanı içerisine sokmuştur. Ayrıca Rusya'da oldukça etkin bir Ermeni diasporasının yaşadığı da unutulmamalıdır.

Bu sebeple Rusya-Ermenistan yakınlaşmasını salt Ermenistan'ın Türkiye ile yaşadığı sorunlar açısından değerlendirmek yanlış olacaktır. Bu durum bölge ülkeleri arasındaki gruplaşmalara da yansımaktadır. Türkiye-Ermenistan sınırının kapatılması sonucunda, bölgedeki Türkiye-Ukrayna-Azerbaycan-Gürcistan güç birliğiyle Rusya-İran-Ermenistan grubu arasındaki kutuplaşma daha da artmıştır.⁶⁶ Öte yandan Ermenistan ve Türkiye arasında diplomatik ilişki bulunmamasının Rusya'nın bölgesel çıkarlarına uygun bir durum yarattığı bir gerçektir.

Kafkasya Bölgesinin son on yılda giderek artan bir öneme sahip olduğu aşikârdır. Özellikle jeopolitik konumu gereği Asya ve Avrupa arasında dolaşım ve iletişim kavşağı olması, buna ek olarak petrol ve doğalgaz boru hatları için de bir geçiş koridoru işlevi görmesi, başta Avrupa ve ABD olmak üzere dünya politikasına yön veren çeşitli aktörlerin ilgisini bu bölgeye çekmektedir. Bölgesel bir güç olduğunu iddia eden, Hazar havzası enerji kaynaklarının üretim ve taşınmasında rol almak isteyen Türkiye'ye, Kafkasya bölgesindeki istikrarsızlık ortamının giderilmesi konusunda şüphesiz önemli görevler düşmektedir.

66 Nathalie Tocci, "The Case for Opening the Turkish-Armenian Border", TEPSA. (Temmuz 2007) (<http://www.europarl.europa.eu/activities/expert/eStudies/download.do?file=18288>)

Kafkasya Bölgesi'ndeki en büyük ihtilaf olan Dağlık Karabağ sorunu, yakın bir gelecekte çözüme kavuşacak gibi gözükmemektedir. Halen Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermenistan işgali altındadır ve 1994 yılında taraflar arasında ateşkesin imzalanmasından bu yana geçen on dört senede soruna çözüm bulunamamıştır. Türkiye stratejik vizyonuna uygun olarak bu çözümsüzlükte arabulucu olarak yer almak istese de taraflardan birisiyle diplomatik ilişkisinin bulunmaması ve diğer taraf ile de 'kardeş ülke' konumunda olması, bu role soyunmasını zorlaştırmaktadır.

Ermenistan ile yaşanacak normalleşme, dünya kamuoyunda Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde gerçekten yapıcı bir rol almak istediğinin işareti olarak algılanacak, ayrıca Türkiye'nin Ermenistan ve Azerbaycan'a eşit uzaklık ya da yakınlıkta olduğu mesajını verebilecektir. Filistin-İsrail sorunun çözümünde aktif rol oynamaya çalışan Türkiye'nin kendi sınırlarının hemen yakınındaki bu savaşın sona ermesi için de aynı istek ve yapıcılığı göstermesi gerekmektedir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER

Türkiye açısından, Ermenistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi meselesinin bir diğer önemli boyutu da Avrupa Birliği ile olan müzakere sürecidir. Bilindiği gibi müzakerelerin gidişatını ve yapılan reformları değerlendiren yıllık AB ilerleme raporlarında Ermenistan ile iyi komşuluk ilişkileri tesis edilmesi ve bu doğrultuda vakit kaybetmeden sınırın açılmasının önemi devamlı olarak vurgulanmaktadır.⁶⁷

Ayrıca, AB'nin Ermenistan'ı Avrupa Komşuluk Politikası (European Neighborhood Policy) kapsamındaki bir ülke olarak ele alması ve bu ülkede demokrasinin ve piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi için yüksek bütçeli projeleri desteklemesi dikkate alınması gereken bir konudur. AB'nin Komşuluk Politikası kapsamındaki ülkeler ile ileride bir 'ortak pazar' gerçekleştirme düşüncesi, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini ivedilikle yeniden gözden geçirmesini elzem kılmaktadır.

Sınır anlaşmazlıklarının çözümü ve iyi komşuluk ilişkileri Avrupa Birliği'nin aday ülkelerden beklentilerinden bazılarıdır. Hem Türkiye'nin hem de Ermenistan'ın AB ile diplomatik ilişkilere sahip olması AB'ye Türk-Ermeni sınır meselesinde etkin bir rol oynama fırsatı vermektedir. Fakat AB'nin Türk-Ermeni ilişkilerini iyileştirme potansiyeli iki etken tarafından sekteye uğramaktadır. Bu etkenlerden birincisi, AB'nin Türkiye ve Ermenistan'la sahip olduğu diplomatik ilişkilerdeki farklılıktır. Türkiye, AB üyeliğine aday bir ülke konumundayken Ermenistan sadece AB'nin Avrupa Komşuluk Politikası içinde yer almaktadır.⁶⁸ AB'nin iki ülkeyle ilişkileri arasındaki bu fark, Birliğin Türkiye üzerinde daha geniş bir etki alanına sahip olmasını sağlamaktadır. Bir başka deyişle AB'nin iki ülkeye 'söz geçirebilme' imkanı eşit seviyede değildir ve bu da

67 Ayrıntılı bilgi için bkz. (<http://www.eutcc.org/articles/8/15/document229.ehtml>)

68 Ermenistan 2006 yılında Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı'nı imzalamıştır.

AB'nin Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesinde oynayabileceği rolü sekteye uğratmaktadır.

AB'nin Türkiye-Ermenistan sınır meselesinde etkin bir rol oynama fırsatını sekteye uğratan ikinci sebep ise AB-Türkiye ilişkilerindeki belirsizlik ve Türk tarafının tam üyelik sürecinde AB'nin içten olmadığı yönündeki suçlamalarıdır. Bilindiği üzere AB Türkiye'yi üyeliğe aday bir ülke olarak tanımasına rağmen, Birlik içinde Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği konusunda bir konsensüs mevcut değildir. Fransa ve Avusturya'nın başını çektiği bir grup üye ülke, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkmakta ve bu da Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuz etki sebebiyle Türkiye AB'nin içtenliğini sorgulamakta ve bu durum da AB'nin Türkiye üzerindeki etki alanını kısıtlamaktadır. Dolayısıyla, AB'nin Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesinde daha etkin bir rol oynayabilmesi için AB-Türkiye ilişkilerindeki belirsizliğin giderilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasından itibaren sorunlu bir şekilde ilerleyen Ermenistan politikasına bakıldığında, izlenen siyasetin devam etmesi durumunda, tıpkı Güney Kıbrıs'la yaşanan liman krizinde olduğu gibi, bu sorunun da AB sürecinde bir başka çıkmaz sokağa dönüşmesi kaçınılmazdır.

Ermenistan ile ilişkilerin Türkiye'nin AB ile müzakere sürecine yansıyan son önemli boyutu "soykırım" iddiaları ile ilgilidir. "Ermeni soykırımının" tanınması Kopenhag kriterlerinden olmadığı için Türkiye ile müzakerelere başlanırken bu iddialar bir sorun yaratmamıştır. Öte yandan "soykırım" iddiaları Almanya, Fransa, Belçika, Yunanistan, İtalya, Hollanda gibi en önemli AB ülkelerinin parlamentolarına ek olarak AB parlamentosunun bizzat kendisi tarafından da kabul edilmiştir. Ayrıca bu ülkelerden bazıları Türkiye'nin AB üyesi olması için "soykırımı" tanınması gerektiğini vurgulamaktadırlar.⁶⁹ "Soykırımı" kabul eden AB ülkelerindeki genel kanı, Türkiye'nin vaktinde "soykırım" yaptığı bir halkı, şimdi de sınırlarını kapatarak cezalandırdığı yönündedir. Ancak unutulmamalıdır ki, Türkiye'nin AB'ye girmesinin Ermenistan için son derece iyi bir gelişme olacağı gözönüne alındığında, AB'nin "soykırım" konusunu sıklıkla dile getirerek Türkiye'yi kendisinden uzaklaştırması Ermenistan'a dolaylı yoldan zarar vererek paradoksal bir durum yaratmaktadır.

Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin Batı kurumları üzerindeki yansıması sadece AB ile sınırlı değildir. Bir diğer önemli boyut da Ermenistan'ın NATO'ya katılımı meselesidir. Bu konu son yıllarda oldukça fazla tartışılrsa da, Ermenistan'ın Rusya ile ilişkilerini de tehlikeye atmak istemediği gerçeği gözardı edilmemelidir. Bu sebeple, Ermenistan NATO üyeliğini bir amaçtan ziyade bir araç olarak görmekte ve süreci, demokratik ve ekonomik gelişimi için bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Türkiye açısından ise Kafkasların NATO'ya katılımı, Türkiye'nin doğu sınırları için ek bir garanti sağlamakla kalmayıp Rusya'nın bölgedeki ağırlığını da dengeleyebilecektir.

69 Cenk Başlamış, "Soykırım Kriteri", Milliyet Gazetesi. (1 Ekim 2006) (<http://www.milliyet.com/2006/10/01/dunya/adun.html>)

3. İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİNİN EKONOMİK BOYUTU

Ermenistan'ın nüfusuyla bağlantılı olarak sınırlı bir ticaret hacminin olması ve sınırın açılmasının Doğu Anadolu ekonomisine radikal bir katkı yapmayacağı tezi sıkça dile getirilmektedir. Hali hazırda açık olan İran, Gürcistan ve Nahçıvan sınırlarına rağmen Doğu Anadolu'nun hala Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesi olması bu tezleri güçlendirmektedir. Türkiye'nin GSYİH'sı Ermenistan'ın kırk katı olsa da, Doğu Anadolu Bölgesi'nin GSYİH içerisindeki payı %4.14 ile sınırlıdır.⁷⁰ Bu bölgede Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın kapanmasından olumsuz şekilde etkilenen başlıca şehirler Kars ve Trabzon'dur. Kars ilinin Gürcistan ile bağlantısının Ardahan'ın il olması ile kopması ve Nahçıvan sınırının Iğdır il olunca bu şehre geçmesi, Kars'ın Ermenistan dışında dış ticaret yapabileceği ülkelerle ilişkilerini sınırsal anlamda koparmıştır. Ermenistan ile de sınır 1993 yılında kapanınca, Kars ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenmiş; hem halk hem de yerel yetkililer sınırın kapanmasına tepki göstermişlerdir. Bu hoşnutsuzluğun temel nedeni, Ermenistan ile ekonomik ilişkilerin İstanbul, Karadeniz ve Gürcistan üzerinden devam etmesine rağmen Kars'ın bu anlamda mağdur bırakılmasıdır. Kars ili gibi Trabzon da sınırın kapalı olmasından zarar görmektedir. 1993'te sınırın kapatılmasının ardından Trabzon limanının ekonomik gücü zayıflamış ve Gürcü limanlarıyla rekabet gücü azalmıştır. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması Trabzon limanının gelişmesine katkıda bulunup il ekonomisini geliştirme potansiyeline sahiptir.⁷¹

Sınırın kapalı olmasından en çok etkilenen aktör şüphesiz Ermenistan'dır. Kapalı sınır öncelikle Ermenistan'ın ulaşım masraflarını arttırmakta ve ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Ermenistan dış ticaretinin % 90'ı Gürcistan sınırı üzerinden yapılmakta ve bu da Gürcistan'a bir anlamda tekelleşme fırsatı vermektedir. Türkiye ile sınırın açılması, Gürcistan'ın tekeline son vermekle birlikte Ermenistan'ın ulaşım masraflarını da azaltma şansına sahiptir. Sınırın açılmasının Ermeni ekonomisine olumlu bir başka etkisi, Ermenistan'ın ihracatını artırma potansiyelidir. Dünya Bankası'nın 2001 tarihli çalışması, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile sınırının açılması durumunda, ihracatının % 100 artacağını öngörmektedir.⁷² 2000 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan rapora göre sınırın açılması Ermenistan'ın gayri safi milli hasılasını (GSMH) %30 oranında arttıracaktır. Öte yandan Ermeni-Avrupa Siyasi ve Hukuki Danışma Merkezi'nin sınırın açılmasının olası etkilerini incelediği raporuna göre Ermenistan'ın GSMH'sında beş yıl içerisinde ancak % 2,7 bir artış yaşanacağı öngörülmektedir. İki raporun öngörülerinde büyük fark olsa da sınırın açılmasının Ermenistan ekonomisine olumlu etki yapacağı

70 Nathalie Tocci, "The Case for Opening the Turkish-Armenian Border", TEPSA. (Temmuz 2007) s. 15. (<http://www.europarl.europa.eu/activities/expert/eStudies/download.do?file=18288>)

71 Ibid s. 16.

72 Ibid s. 17.

ortadadır.⁷³ Sonuç olarak sınırın açılmasının ekonomik boyutu Türkiye'nin elinin güçlü olduğu bir alandır. Zira açık sınırdan ekonomik olarak faydalanacak olan büyük ölçüde Ermenistan'dır ve bu da Türkiye'nin aradaki diğer sorunlar çözülmeden sınırın açılmaması yönündeki politikasını meşru kılmaktadır.

Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının Güney Kafkasya bölgesine sağlayabileceği en büyük getiri ise, ulaşım maliyetlerinin düşüşü ve yeni piyasaların açılmasıyla bölgedeki ekonomik verimliliğin artması olacaktır. Sınırın açılması, Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunarak bölgedeki ulaşım imkanları ve güvenliğinin artmasını sağlama potansiyeline de sahiptir. Bu sebeple sınırın açılmasının bölgede yaratacağı olumlu atmosferin ekonomik getiriler kadar önemli olduğu iddia edilebilir. Bölgedeki etnik anlaşmazlıkların çözümü, silahsızlanmanın desteklenmesi ve Kafkasya bölgesi genelinde bir istikrar ortamının sağlanması, bölgenin ekonomik olarak kalkınması kadar acil hedefler olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Karabağ sorununu çözmüş ve sınır sorunları yaşamayan bir Güney Kafkasya'nın ekonomik olarak büyük bir atılım içine gireceğini iddia etmek de pek yanlış olmayacaktır.

4. TOPLUMSAL ALGILAMALAR

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin en önemli getirilerinden bir tanesi de karşılıklı toplumsal algılamalar üzerinde yaratacağı olumlu etkidir. 2005 yılında, Ferhat Kentel ve Gevorg Poghosyan tarafından Erivan ve İstanbul'da yüzyüze görüşme metoduyla gerçekleştirilen çalışmanın bulgularına göre, iki ülkenin halkları karşılıklı olumsuz önyargılara ek olarak birbirlerini gerçek anlamda tanımamaktadırlar.⁷⁴ Ermenistan'ın dininin Musevilik olduğunu ve Ermenistan'ı Komünist Parti'nin yönettiğini düşünen Türkiyeli katılımcılar olduğu gibi, Ermenistan'da da Türkiye'ye yönelik tüm algılamalar, Ermeni milli kimliğinin dayanak noktası olan "soykırım" meselesi çerçevesinde oluşmaktadır. Özellikle Ermenistan'daki genç kuşakların sosyalleşmelerinde çok önemli bir öge olan bu durum, iki toplumun karşılıklı algılamalarında farklılıklar yaratmaktadır. Bu bağlamda iki tarafta da büyük bir güven eksikliği bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Karşı tarafı ötekileştiren ve yabancılaştıran bu duruma ek olarak, iki toplum arasında neredeyse hiç etkileşim bulunmamasından ötürü, karşılıklı toplumsal algılamalar geçmişin gölgesinden de kurtulamamaktadır.

Ortak yaşamışlıkları çok eskilere dayanan Türk ve Ermeni toplumlarının bugün birbirlerini algılayış biçimleri oldukça sorunludur. Bu algılayışı tersine çevirmek ve Ermenistan'la ilişkileri iyi komşuluk politikaları kapsamında geliştirmek ko-

73 Ibid s. 11.

74 Ferhat Kentel ve Gevorg Poghosyan, *Ermenistan ve Türkiye Vatandaşları Karşılıklı Algılama ve Diyalog Projesi* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2005) s. 40

nusunda karar vericilere büyük görevler düşmektedir. Öte yandan toplumsal algılamalar hususunda hükümetlerin olduğu kadar sivil toplumun da yapması gerekenler bulunmaktadır. Üniversitelerarası işbirliği projeleri ve öğrenci değişim programlarının desteklenmesi bu çerçevede oldukça önemlidir. Bunun dışında sivil toplum temaslarına hız verilmesi ve sadece sınır boyunca etkili olan yerel girişimlerin ötesinde, tüm Türkiye'nin dikkatini Ermenistan'a çekecek projelerin üretilmesi gerekmektedir. Elbette ki kapalı sınır bu girişimlerin gelişmesini engellemekte, Ermenistan'ı uzaklarda 'yabancı' bir devlet olarak algılayan mevcut bakış açısını güçlendirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığı günden itibaren, Türkiye ve Ermenistan arasında bir türlü normalleşemeyen ilişkilerin geçmişi incelenmiştir. Mevcut duruma bakıldığında, sorunların birbiriyle bağıntılı hale geldiği yadsınamaz bir gerçektir. İkili sorunların; Azerbaycan, Rusya, AB ve ABD'ye uzanan dört ayrı ayağı olduğu düşünüldüğünde normalleşmenin neden hala tesis edilemediği daha iyi anlaşılmaktadır.

Sorunun Azerbaycan ayağı, Türkiye'nin bu ülkenin Ermenistan ile olan anlaşmazlığında taraf olmasından ötürü önemlidir. Türkiye Azerbaycan'ı 'kardeş ülke' olarak görmekte ve bu ülke ile ekonomik ve siyasi işbirliği yapmaktadır. Dolayısıyla Ermenistan-Türkiye ilişkileri bir anlamda Azerbaycan'ın ipoteği altında olup, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde herhangi bir ilerleme sağlanamaması halinde, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde kaydedilecek her ilerlemenin Azeri tarafına gerekçeyle anlatılması gerekmektedir. Sonuç olarak Türkiye, Ermenistan ile olan ilişkilerini, Azerbaycan ile ilişkileri zorlamak pahasına geliştirmek ya da Azerbaycan'ın insafına bırakmak ikileminden kurtarmak zorundadır.

Sorunun Rusya ve ABD ayağı daha da çetrefillidir. Zira Rusya, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmemesinden fayda sağlamakta, Karabağ savaşı ve kapalı sınırdan zarar gören Ermenistan'ı kendi etkinlik alanı içerisinde tutmaktadır. ABD ile Rusya'nın Kafkasya bölgesinde hakimiyet kurma mücadelelerinin önemli bir ayağını da Ermenistan'ın oluşturduğu gözönüne alınırsa, iki ülkenin de Ermenistan'ı kaybetmemek için uğraş vermeleri şaşırtıcı değildir. ABD'nin bölgedeki en büyük büyükelçiliğini Ermenistan'da inşa etmesi ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini savunması bu mücadelenin önemli göstergelerindendir. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde yaşanacak her olumlu gelişme, bu ülkenin Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığının azalmasına; AB ve özellikle de NATO'ya daha da yakınlaşmasına yardımcı olacaktır. Her ne kadar Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkileri ekonomik ve siyasi anlamda yakın tarihin en iyi seyrini izlemekteyse de, Ermenistan'ın Türkiye'nin parçası olduğu bloğa yakınlaşması Rus askeri varlığının Türkiye sınırlarından daha da uzaklaşmasını sağlayacaktır.

Sorunun son ayağı olan AB ise uyguladığı politikalar ile çözümü zorlaştıran bir durum yaratmaktadır. AB'nin Ermenistan'ı Avrupa Komşuluk Politikası kapsamındaki bir ülke olarak ele alması ve Türkiye'nin AB üyeliğinin bu ülkeye getireceği katkılar ortadayken, AB'ye üye devletlerden bazılarının "soykırımın" tanınması meselesini

Türkiye'nin üyeliğinin bir şartı olarak sunmaları, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecine zarar vermektedir. Ermenistan'ın da bu durumu desteklemesi, Türkiye'yi AB'den uzaklaştırmakta ve Ermenistan'a yapılacak olası açılımları tehlikeye atmaktadır.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin on yedi yıllık tarihine bakıldığı zaman, ilişkilerin geçmişin gölgesinden asla kurtulamadığı görülmektedir. Bu bağlamda iki taraf arasında en çok ihtiyaç duyulan şeyin güven tesisi olduğu ortadadır. Bugüne kadar iki toplum arasında gerçekleştirilen ve birçoğuna bu çalışmada değinilen girişimler bu güven inşası sürecinde önemli bir görev üstlenmişlerdir. Bahsi geçen çalışmalar, iki tarafın bir araya gelebileceğini, ortak pek çok noktaların bulunduğunu ve en önemlisi çözümün mümkün olduğunu ortaya koymuşlardır. Öte yandan sivil toplumun bu gayretli çalışmalarından sonuç alınabilmesi için siyasi iradeninde net bir şekilde ortaya konulması da gerekmektedir. Devletler resmi düzeyde ilişkileri normalleştirmeyi başaramadığı sürece, sivil toplumun iki toplum arasında diyalog sağlama çabaları statükoyu değiştirmekte yetersiz kalacaktır.

Mevcut durum incelendiğinde her iki tarafın da üzerine düşeni yaptığına inandığı ve bir sonraki açılımı karşı taraftan beklediği görülmektedir. Türk tarafı 19 Şubat 2008 tarihinde Ermenistan'da düzenlenen devlet başkanlığı seçimlerinden sonra Ermenistan'dan olumlu bir açılım gelmesi halinde ilişkilerin normalleşmesi için önemli bir fırsat doğabileceğini dile getirmekte⁷⁵, Ermeni yetkililer ise topu Türk tarafına atmaktadırlar. Seçimleri büyük bir farkla kazanarak ilk turda devlet başkanı seçilen Koçaryan'ın halefi Serj Sarkisyan'dan Karabağ ve Türkiye ile ilişkiler konularında yeni açılımlar beklenmediği gözönüne alındığında⁷⁶, 2008 yılında Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi konusunda resmi düzeyde nasıl bir yol haritası izleneceği konusu hala muğlaklığını korumaktadır. Bu duruma ek olarak Ermenistan'da devlet başkanlığı seçimleri sonrasında muhalefetin başlattığı protesto gösterilerinin 1 Mart tarihinden itibaren silahlı çatışmalara dönüşmesi ve Ermenistan'da olağanüstü hal ilan edilmesi, bu ülkenin bir süre daha iç istikrarı sağlamak ile uğraşacağını göstermektedir.

Bugün dış dünyaya sadece Gürcistan üzerinden Rusya yoluyla ve İran üzerinden açılabilen ve bu yollardan sınırlı bir ekonomik yarar elde eden Ermenistan'ın, artan işsizlik ve yoksulluk oranları karşısında, Türkiye ile ilişkilerinde çözümsüzlüğü daha ne kadar sürdürebileceği bilinmemektedir. Özellikle Karabağ işgali yüzünden Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladıkları ekonomik ambargo Ermenistan'ı her geçen yıl daha fazla zorlamaktadır.⁷⁷ Bu durum Ermenistan'daki

75 Tansu Peker. "Ermenistan'da Seçimler Sonrası Pozitif gelişme Olur mu?" *Actuel Online* (8 Şubat 2008) (<http://www.lactuel.be/detail.php?id=3030>)

76 "Ermenistan'da Başkanlık Seçimi" BBC (19 Şubat 2008) (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080219_armenian_elex.shtml)

77 Semih İdiz. "Ermenistan Liderini arıyor" *Milliyet Gazetesi* (14 Şubat 2008) (<http://www.milliyet.com.tr/2008/02/14/guncel/agusn.html>)

son seçim kampanyalarına da yansımış, tüm adaylar öncelikli olarak yoksullukla savaşıma vaadinde bulunmuşlardır. Ancak Batı'ya açılan en önemli sınır kapısı kapalı kaldıkça ve iki komşu ülkenin uyguladığı ekonomik ambargo sürdükçe bu vaatlerin nasıl gerçekleşeceği konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Bu çerçevede son seçimlerde Sarkisyan'ın en büyük rakibi olan ve şu anda Ermenistan'da muhalefetin tartışmasız lideri konumundaki eski devlet başkanı Petrosyan'ın Karabağ'da barışın acil olarak tesis edilmesi yönündeki uyarıları oldukça önemlidir. Petrosyan'a göre her geçen gün petrol gelirleriyle güçlenen Azerbaycan, yakında kaybettiği toprakları savaş yoluyla geri alabilecek güce ulaşacaktır.⁷⁸ Buna karşın Ermenistan zayıflamakta ve elindeki kozları yavaş yavaş kaybetmektedir. Petrosyan'ın bu ılımlı tavrı Batı tarafından desteklense de seçimleri Sarkisyan'ın kazandığı ve ülkedeki tüm muhalefetin baskıyla susturulduğu gözönüne alındığında, Karabağ'da statükonun devam edeceği ortadadır.

Yakın gelecekte, iki ülke arasındaki temel sorunlar olan “soykırım” iddiaları ve Karabağ konularında tarafların savundukları pozisyonları değiştirmeleri olası gözükmemektedir. Türkiye resmi politika olarak “soykırım” hiçbir zaman kabul etmeyeceği gibi, Ermenistan da bu iddialardan ve “soykırımın” uluslararası alanda tanınması hedefinden taviz vermeyecektir. Karabağ sorunda ise Ermenistan'ın talebi Türkiye'nin soruna en azından tarafsız bir açıdan bakmasıdır. Öte yandan Karabağ savaşının patlamasından itibaren hep Azerbaycan'ın yanında yer almış olan Türkiye'nin, bu ülkeyi destekleyen duruşunu değiştirmesi için ortada ikna edici hiçbir sebep yoktur. Bu çerçevede diplomatik ilişki tesis etmeye yönelik bir diyalog sürecinin başlatılabilmesi için iki ülke ilişkilerinin “soykırım” iddiaları ve Karabağ sorunundan bağımsız olarak ele alınması elzem gözükmemektedir. Aksi takdirde yakın gelecekte yeni girişimler başlatılsa bile, bu çabaların da aynı kısır döngü içerisinde başarısızlıkla sonuçlanma olasılığı hayli yüksektir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iki ülkede de bir iç politika meselesine dönüşmüş olması, resmi kanallardan yapılan açılımların başarıya ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Geçen süre zarfında Türkiye kara sınırını kapalı tutmasına rağmen hava sahasını Ermenistan'a açmış, Erivan ve İstanbul arasında doğrudan olacak uçuşlara izin vermiştir. Ancak bunun gibi olumlu girişimler ilişkilerde kapsamlı bir normalleşmeye doğru evrilememiştir. Bunda kuşkusuz iki ülke yönetimlerinin uzlaşmaz tavırları önemli rol oynamaktadır. Kapsamlı çözüm için gerekli inisiyatif elinde bulunduran karar vericilerin çözümsüzlüğü besleyen politikalar uygulamaya devam etmeleri halinde, yakın gelecekte ilişkilerde kapsamlı bir iyileşmenin gerçekleşmesi olası gözükmemektedir.

78 Sinan Oğan. “Rusya ve Ermenistan’da Devlet Başkanlığı Seçimlerinin Bölge ve Türkiye’ye Etkileri” 2023 (15 Mart 2008)

Bu çerçevede, bölgesel etkisi ve stratejik vizyonu gereği komşularıyla sıfır sorun hedefleyen Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkileri vakit geçirmeden tesis etmesi gerekmektedir. Sınırın tanınması meselesi, Dağlık Karabağ sorunu ve “soykırım” iddialarına endekslenen Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bu cendereden kurtarılması ve ilişkilerin daha geniş bir çerçevede iyileştirilmesi elzemdir. Mevcut haliyle fazlasıyla ideolojik bir karaktere bürünmüş olan iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi, Kafkasya bölgesinin istikrarı açısından da ayrıca önem taşımaktadır. Bu bölgede etkin ve yapıcı bir dış politika uygulama gayretindeki Türkiye'nin, komşusu olan bir bölge ülkesindeki gelişmeleri yakından izlemek ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunları diplomasi yoluyla çözmek için önündeki en iyi fırsat kuşkusuz budur.

Ek 1. Başbakan R. Tayyip Erdoğan'ın Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a gönderdiği resmi mektup

Sayın Cumhurbaşkanı,

Türk ve Ermeni halkları, dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarih ve komşu coğrafyayı paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarımızın mevcudiyeti bir sır değildir.

Geçmiş yıllarda halklarımıza acı veren hatıralar bırakan bu farklılıklar bugün de ülkelerimiz arasında dostane ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştırmayan bir rol oynamaktadır.

Ülkelerimizin yöneticileri olarak başta gelen görevimizin, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmak olduğunu düşünüyorum.

Bu görüşleri, ülkemizin ana muhalefet partisi lideri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal da paylaşmaktadır. Bu çerçevede, ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz.

Bu yönde bir girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını düşünüyorum.

Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Tarihçi ve diğer uzmanlarınızdan bir grup oluşturarak arşivlerde ortak çalışma yapmaları yolundaki önerimize olumlu yaklaştığınız takdirde, bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız.

Saygılarımla.

R. Tayyip Erdoğan

Ek 2. Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın Başbakan R. Tayyip Erdoğan'a cevap olarak gönderdiği resmi mektup

H.E. Recep Tayyip Erdoğan
Prime Minister
Republic of Turkey
Ankara

Dear Prime Minister,

I'm in receipt of your letter. Indeed, as two neighbors, we both must work to find ways to live together in harmony. That is why, from the first day, we have extended our hand to you to establish relations, open the border, and thus start a dialogue between the two countries and two peoples.

There are neighboring countries, particularly on the European continent, who have had a difficult past, about which they differ. However, that has not stopped them from having open borders, normal relations, diplomatic ties, representatives in each other's capitals, even as they continue to discuss that which divides them.

Your suggestion to address the past cannot be effective if it deflects from addressing the present and the future. In order to engage in a useful dialog, we need to create the appropriate and conducive political environment. It is the responsibility of governments to develop bilateral relations and we do not have the right to delegate that responsibility to historians. That is why we have proposed and propose again that, without pre-conditions, we establish normal relations between our two countries.

In that context, an intergovernmental commission can meet to discuss any and all outstanding issues between our two nations, with the aim of resolving them and coming to an understanding.

Sincerely,

Robert Kocharian

Kaynakça

- Aktan, Gündüz. “Ayıp (1)”, *Radikal Gazetesi*. (31 Mart 2005).
- Aktan, Gündüz. “Ayıp (2)”, *Radikal Gazetesi*. (2 Nisan 2005).
- Aktan, Gündüz. “Geriye Dönük Uygulanabilirlik” *Radikal Gazetesi*. (10 Mayıs 2005).
- Aktan, Gündüz. “Ermeni Meselesi, Bazı Noktalar” *Radikal Gazetesi* (12 Mart 2005).
- Aktan, Gündüz. “Hukukta Soykırım ve Ermeni Olayları” *Popüler Tarih Dergisi* (Temmuz 2003).
- “Ankara Restores Armenian Church” *BBC* (29 Mart 2007).
- “Armenia: Internal Instability Ahead” *Uluslararası Kriz Grubu Raporu*, N°158 (18 Ekim 2004).
- Bal, İdris. “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, İdris Bal, (Der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (İstanbul: Nobel Yayınları, 2004).
- Başlamış, Cenk. “Soykırım Kriteri” *Milliyet Gazetesi*. (1 Ekim 2006).
- Cabbarlı, Hatem. “Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen İşbirliği” *Azşam Web Sitesi* (Nisan 2006).
- Cafersoy, Nazim. *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2001).
- Croissant, Michael P. *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. (London: Praeger, 1998).
- “Ermeniler Komisyonu Yerden Yere Vuruyordu” *Vatan Gazetesi*. (12 Mart 2005).
- “Ermeniler’den Komisyona Ret” *Sabah Gazetesi* (15 Nisan 2005).
- Fuller, Graham E. “Turkey’s New Eastern Orientation”, Fuller ve Lesser (Der.). *Turkey’s new Geopolitics: From the Balkans to Western China*, (Boulder, CO, ve Oxford: Westview Basımevi, 1993).
- Goshgarian, Rachel. “Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century,” *Turkish Policy Quarterly*. Vol.4 No.4. (Kış 2005).
- Gürüzümcü, Sabri. “Kosova Sorunu Üzerine Algılamalar” *Global Strateji Enstitüsü Web Sitesi* (12 Nisan 2007).
- Hirose, Yoko. “Resolving Nagorno-Karabagh” *Azerbaijan International*, (İlkbahar 2001).
- İdiz, Semih. “Bağımsız Kosova Türkiye İçin Hem İyi, Hem Kötü” *Milliyet Gazetesi* (18 Şubat 2008).
- İdiz, Semih. “Ermenistan Liderini Arıyor” *Milliyet Gazetesi* (14 Şubat 2008).
- İdiz, Semih. “Ermeniler Sınırın Açılmasını İstiyor” *Milliyet Gazetesi* (15 Şubat 2008).

- İskit, Temel. "Ermeni Sorunu: Böyle Gider mi?" *Taraf Gazetesi* (5 Şubat 2008).
- Karaalioğlu, Mustafa. "Koçaryan'ın Mektubu ve Soykırım" *Yeni Şafak Gazetesi* (29 Nisan 2005).
- Hür, Ayşe. "Sadece Hukuk Yaraları Sarabilir mi?" *Yeni Şafak Gazetesi* (27 Mart 2007).
- Hür, Ayşe. "Aktan, Schabas ve Çeviri Manevraları" *Radikal İki* (11 Mart 2007).
- Kentel, Ferhat ve Gevorg Poghosyan, *Ermenistan ve Türkiye Vatandaşları Karşılıklı Algılama ve Diyalog Projesi* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2005).
- Khachatrian, Haroutiun. "Armenian-Turkish Reconciliation Commission Encounters Skepticism," *Eurasianet*. (10 Eylül 2001).
- Laçiner, Sedat. "Türkiye'nin AB üyeliği ve Ermeni Sorunu" *The Journal of Turkish Weekly* (13 Aralık 2004).
- Laçiner, Sedat. "Ermenistan Sınır Kapısını Açmanın Maliyeti" *The Journal of Turkish Weekly* (5 Eylül 2005).
- Laçiner, Sedat. "Ermenistan Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler" *The Journal of Turkish Weekly* (31 Aralık 2004).
- Larrabee, F. Stephen ve Ian O. Lesser, *Turkish Policy in an Age of Uncertainty* (California: RAND, 2003).
- Makovsky, Alan, *The New Activism in Turkish Foreign Policy* SAIS Review. Cilt 19, Sayı 1, (Kış-Bahar 1999).
- Maharramazadeh, Akif. "Türk Dış Politikasında Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ Sorunu" *The Journal of Turkish Weekly* (14 Şubat 2006).
- Masih, Joseph R. ve Robert O. Krikorian. *Armenia: At the Crossroads*. (Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 1999).
- Oğan, Sinan. "Rusya ve Ermenistan'da Devlet Başkanlığı Seçimlerinin Bölge ve Türkiye'ye Etkileri" 2023 (15 Mart 2008).
- Peker, Tansu. "Ermenistan'da Seçimler Sonrası Pozitif gelişme Olur mu?" *Actuel Online* (8 Şubat 2008).
- Philips, David L. "Hopeful Signs for Turkey and Armenia." *IHT Gazetesi*, (20 Nisan 2005).
- Philips, David L. *Unsilencing the past: Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation* (Oxford: Berghahn Books, 2005).
- Pipes, Daniel. "Is the Hatay Problem Solved" (10 Ocak 2005).
- Rosenkvist, Morten Anstorp. "*Black Soil Oil and Ethnicity in the Nagorno-Karabakh Conflict*". Centro Argentino de Estudios Internacionales Working Paper No: 07, MA Thesis. (Oslo: 2005).
- Safrasttayan, Ruben. "Armenian-Turkish Relations: From Interstate Dispute to Neighborliness" (*Open Society Institute Publications*, 2004).

Sassounian, Harut. "What Did Kocharian Actually Say About Demanding Territories from Turkey?" *California Courier Online*, (21 Temmuz 2005).

"Soykırım Tasarısı Kabul Edildi." *NTVMSNBC* (14 Ekim 2006).

Şafak, Erdal. "Sui Generis" *Sabah Gazetesi* (20 Şubat 2008).

Şafak, Erdal. "Kosova ve Kıbrıs" (15 Ocak 2008).

Tareq Y. Ismael and Mustafa Aydın (eds.), *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century. A Changing Role in World Politics* (Ashgate Pub.: New York, 2003).

Tavitian, Nicolas and Burcu Gültekin, "Les Relations Arméno-Turques: la Porte Close de l'Orient", *GRIP Reports* (Brüksel: Ocak 2003) s. 5 – 6.

"The Applicability of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide to Events which Occurred during the Early Twentieth Century" *Legal Analysis Prepared for the International Center for Transitional Justice* (4 Şubat 2003).

Tocci, Nathalie. "The Case for Opening the Turkish-Armenian Border", *TEPSA*. (Temmuz 2007).

Winrow, Gareth. *Turkey and the Caucasus: Domestic Interests and Security Concerns*. (London: Royal Institute of International Affairs, 2000).

Yinanç, Barçın. "Türkiye'den Ermenistan'a Tarihi Açılım" *Referans Gazetesi*. (2 Ekim 2006).

"Yukarı Karabağ'da Referandum Kriz Yarattı" *Sabah Gazetesi*. (11 Aralık 2006).

Yazar Hakkında

AYBARS GÖRGÜLÜ

1981 yılında İstanbul’da doğdu. Orta ve lise öğrenimini Saint Benoit Fransız Lisesi’nde yaptı. 2005 yılında Sabancı Üniversitesi Toplumsal ve Siyasi Bilimler Bölümü’nden mezun olan Görgülü, yüksek lisans eğitimini Fransa’nın Clermont-Ferrand I Üniversitesi’nde Diploması ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde tamamladı. Aralık 2006’da TESEV Dış Politika Programı’na program sorumlusu olarak katılan Aybars Görgülü, aynı zamanda Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü’nde doktora çalışmalarına ve asistanlık görevine devam etmektedir.

Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakereleri yapan, Balkanlar, Akdeniz, Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Doğu'da aktif roller üstlenen Türkiye'nin, komşusu olan Ermenistan'la 1991 yılından bu yana hala diplomatik ilişki kurmamış olması, Soğuk Savaş sonrası benimsenen aktif dış politika stratejisi ile çelişmektedir.

Ülke hükümetlerinin iç politika kısıtlarından ötürü kapsamlı çözüme yönelik açılımlar yapmaktan kaçınmaları, iki toplum arasındaki ilişkileri kısır bir döngü içerisine sokmuştur. Çözumsuzlük içerisinde geçen yılların ardından, önümüzdeki dönemde Ermenistan ile ilişkilerin Türk dış politikası açısından ikinci bir Kıbrıs vakasına dönüşme ihtimaline karşı, ikili ilişkilerin vakit kaybedilmeden normalleştirilmesi ve çözümü ancak uzun vadede gerçekleşebilecek meselelerin kısır döngüsünden kurtarılması elzem görülmektedir.

Sınırın tanınması meselesi, Dağlık Karabağ sorunu ve “soykırım” iddialarına endekslenen Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bu cendereden kurtarılması ve ilişkilerin daha geniş bir çerçevede iyileştirilmesi elzemdir. Kafkasya bölgesinde etkin ve yapıcı bir dış politika uygulama gayretindeki Türkiye'nin, komşusu olan bir bölge ülkesindeki gelişmeleri yakından izlemek ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunları diplomasi yoluyla çözmek için önündeki en iyi fırsat kuşkusuz budur.

ISBN: 978-975-8112-99-9

